

وهداعی

ژیانی وهداعی

ته گهر هه ندیک لهو بره شیعره‌ی وهداعی شایانی نهوه نه‌بوایه بچیتته ناو لاپه‌ره‌کانی نه‌م کتیبه‌وه؛ بئ گومان نه‌م به‌شمان بۆی ته‌رخان نه‌ده‌کرد، چونکه ناوی شاعیر و بابویا پیرانی و جیی له‌دایک‌بوون و مه‌لنه‌ندی ژبانی له‌هیچ سه‌رچاوه‌ییکی تۆمارکراو یا گپ‌رانه‌وه‌ی سه‌ر زار ده‌ست نه‌که‌وتوو، نه‌وه‌نده هه‌یه له‌ناوه‌رۆکی شیعریدا هه‌ندی لایه‌نی ژبانی بۆمان ئاشکرا ده‌بئ.

سه‌رچاوه‌ی گرنگی نه‌م به‌شه‌ی میژووی نه‌ده‌بی کوردی «دیوانی وهداعی» بوو. تا ماوه‌ییکی که‌م له‌مه‌ویه‌ر له‌ ناوی شاعیر به‌ولاوه زانیاری دیکه له‌ناوه‌ده‌دا نه‌بوو، تا له‌م چه‌نداندا «دیوانی وهداعی» له‌ کۆکردنه‌وه و لی‌کۆڵینه‌وه‌ی سه‌عید دێره‌شی له‌ به‌رلین له‌ سالی ۱۸۲۰-۱۸۲۰ دلاوکرایه‌وه. نه‌م دۆزینه‌وه‌یه کارتیکی به‌که‌لک بوو بۆ پێشان‌دانی رووی راست و جوانی نه‌ده‌بی کوردی.

وه‌داعی نازناوی نه‌م شاعیره‌مانه، له‌ هه‌ندی له‌ به‌ره‌مه‌کانیدا به‌کاری هیناوه. له‌ سالی ۱۷۹۰ له‌ مکس (مکس)ی ناوچه‌ی هه‌کاری ژباوه. خوتندی له‌سه‌ر ده‌ستووری نه‌م سه‌رده‌مه‌ له‌ حوجده‌ی مزگه‌وت بووه، ده‌بئ هه‌موو قۆناغه‌کانی خوتندی زانستییه ئیسلامیه‌کان و زمانی عه‌ره‌بی ته‌واو کردبئ. هه‌یچ به‌لگه‌ییک به‌ده‌سته‌وه نییه مه‌لايه‌تی کردبئ، به‌لام له‌ میرتیکی کورد نزیک بووه، ناوی شیخی به‌گ بووه و شیعره‌ی بۆ وتوو، له‌دوای کۆژرانی نه‌م له‌ جیگری نزیک بۆته‌وه، ناوی مه‌حموود خان بووه، دوور نییه له‌ دیوه‌خانی نه‌م ناوداره کوردانه میرزا بووبئ و کاروباری خوتنده‌واری و نامه‌ نووسینی بۆیان بردبیتته سه‌ر.

له‌ سالی ۱۸۲۱ وه‌داعی کوریتی بووه ناوی ناوه مه‌حموود، له‌ پاشانا «به‌یت»ه شیعریه‌که‌ی له‌ بابته شیخی به‌گ هۆنیوه‌ته‌وه و له‌ سالی ۱۸۳۹ شیعره‌ی بۆ مه‌حموود خان وتوو. له‌دوا سالانی ژبانی تۆیه‌ی کردوو بووه به‌سۆفی ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی. له‌ شیعریدا ستایش و پیداهه‌لدانی زۆری هه‌یه بۆ ته‌های مورشیدی ته‌ریقه‌ته‌که. بئ گومان نه‌م زاته سه‌ید (ته‌های نه‌هری شه‌مدینی)یه باوکی شیخ عویه‌یدوللای نه‌هری (۱۸۳۱-۱۹۰۰) فه‌رمانده‌ی هه‌لسانی کوردی شه‌مدینان و هه‌کاری له‌ سالی ۱۸۸۰دا.

دوا هه‌والی ژبانی وه‌داعی نه‌وه‌یه شیعریتی له‌ سالی ۱۸۴۰م نووسیوه به‌قه‌سه‌ی خۆی ته‌مه‌نی په‌نجای سال بووه، هه‌یچ شتیکی له‌ باره‌ی ژبانیه‌وه نازانئ، له‌وانه‌یه تا ده‌روبه‌ری سالی ۱۸۵۰ (؟) ژباوبئ.

شیعره‌ی وه‌داعی له‌ رووی روخساره‌وه

وه‌داعی له‌ ژبانی خوتنده‌واریدا هه‌ولئ داوه شاعیره‌یه‌تی خۆی له‌پێشاننا به‌شیعره‌ی فارسی بخاته روو ئینجا شیعره‌ی کوردی، له‌به‌ر نه‌وه شیعره‌ی فارسییه‌کانی به‌قه‌واره دوو نه‌وه‌نده‌ی شیعره‌ی کوردیه‌کانیه‌تی. بئ گومان نه‌م شیعره‌ی فارسییه‌کانه‌ له‌ رووی نرخه‌ی جوانکارییه‌وه له‌ پله‌ی شیعره‌ی کوردیه‌کانی نزمترن و هه‌یچ جۆره‌ پێوه‌ندییه‌کیان به‌مه‌به‌سه‌ی ئیمه‌وه نییه، ته‌نیا نه‌وه نه‌بئ لایه‌نیکی که‌می ژبانی شاعیر و بۆجرونی له‌ هه‌ندی مه‌سه‌له‌ی کۆمه‌لایه‌تی روون ده‌که‌نه‌وه.

شیعره‌ی وه‌داعی له‌ رووی بابته و کیشی شیعریه‌یه‌وه به‌دوو شیوه‌ی خۆیان ده‌نوێنن. یه‌که‌میان شیعره‌ی عه‌رووزی، دووه‌میان به‌یتی خۆمالی، له‌و کاته‌ی شیعره‌ی خۆمالییه‌کان له‌سه‌رکیشی سیلاب ریک‌خراون به‌کیشی عه‌رووزیش ده‌کیشرین، واته‌ هه‌موو شیعره‌کانی له‌ رووی کیشه‌وه عه‌رووزین.

۱- شیعره‌ی عه‌رووزی

شیعره‌ی وه‌داعی له‌سه‌ر نه‌م کیشه‌ عه‌رووزیه‌یه‌ ریک‌خراون که‌ له‌ شیعره‌ی کلاسیکی کوردیدا به‌کارده‌هێنرین. به‌شی هه‌ره‌ زۆری به‌ره‌مه‌ی شیعره‌ی نه‌م شاعیره‌ له‌سه‌ر کیشی هه‌زه‌ج و ره‌مه‌ل ریک‌خراون. پینج شه‌ش پارچه‌ له‌ به‌حری ره‌جه‌زی هه‌یه، له‌ به‌حری موته‌قاریب و موزاریع له‌ هه‌ریه‌که‌یان تاکه‌ شیعریتی هه‌یه. نه‌م بابته شیعره‌ی وه‌داعی ده‌کرئ به‌دوو به‌شه‌وه:

(۱) غه‌زه‌ل، ده‌توانرئ «لیریک»ی پئ بوتئ. پارچه‌ی شیعریتی کورته له‌سه‌ر کیشی به‌حره‌کانی عه‌رووز ده‌هۆنریتته‌وه به‌کیشی قافیه‌ی تیدا به‌.

(ب) پینجین، یا حه‌وتین، جۆره‌ شیعریتکه له‌سه‌ر بنجینه‌ی به‌ند (کووله) داده‌نرئ، هه‌ر به‌ندی پینج نیوه‌ دێر شیعره‌، کیشی عه‌رووزیه‌، قافیه‌ی به‌م جۆره‌یه (۱۱۱ب). له‌ناو دیوانی شاعیردا پینجینیک هه‌یه له‌ حه‌وت نیوه‌ دێر شیعر پیکهاتوه، له‌سه‌رکیشی عه‌رووز و له‌ رووی قافیه‌وه به‌م جۆره‌یه (۱۱۱ا)، به‌لام له‌دوای پینج دێره‌که دوو نیوه‌ دێری دیکه‌ی له‌گه‌له له‌سه‌رکیشی عه‌رووز و قافیه‌ی (ب)یه، له‌به‌ر نه‌وه حه‌وتینیشی پئ ده‌وترئ، نه‌م دوو دێره‌ له‌ هه‌موو به‌نده‌کاندا دووباره‌ ده‌بیتته‌وه.

به‌ندی سه‌رده‌تای پینجینه‌که یا حه‌وتینه‌که نه‌مه‌یه:

گوهر بدیرن هوون ل من خه‌لقی جوات و سوحبه‌تی
قه‌نج ژ فی چه‌رخه‌ی بترسن ئی بکه‌ن پر فیکره‌تی
راسته‌ نابت رۆژه‌کی بۆ که‌س ب مه‌یل و موحبه‌تی
حیله‌کاره‌ نه‌م ددته‌ خه‌لقی ژ ژه‌هری شه‌ره‌یه‌تی
نه‌حمه‌ق و جاهیل نه‌وه ئی پئ بغاری دل ده‌تی
بئ ره‌واجه‌ فی زه‌مانی مه‌عریفته‌
بئ گومان بئ قه‌دره‌ ئیدی عیلم و خه‌ت

بەندى دوایی ئەمەيه:

ئەو چ دەورانە چ تەبدیلە گەلۆ دیسا مەدی
قەت ئەما شۆلەك ل ئسلووبا بەرئى قى سەرحدى
راست نابت چەرخ كەچ رووخاين و خوار و بەدى
كەس وەفاو و ئىعتىبار ئەسلا ژ قى دەورى نەدى
سەرھەلینان ناکەسان ئى جنس پاک من بەرزەدى
بى رەواجە قى زەمانى مەعریفەت
بیتگومان بى قەدرە ئىدى عیلم و خەت

۲- بەیت (پۆتیم):

بەشىكى زۆر لە بەرھەمى شىعەرى وەداعى لەم بابەتەيه، ئەمانە لەبەرئەوى ناوەرۆكى چىرۆكى و بەسەرھات و بزوتنەوہيان تىدايە درىژترن لە شىعەرە عەرۆوزىيەکانى.

ئەم جۆرە بەيتانەى شاعیر لەو بابەتەن لە شىعەرى کوردیدا بەھەر دوو کىشى مېللىي خۆمالى (سېلاب) و عەرۆوزى دەکىشترىن. بەيتەکان لەسەر بنچىنەى بەند دادەمەزرىن، ھەر بەندى چوار نېوہ دىر شىعەرى کورتە. زۆرەى بەيتەکان لە رووى قافیەوہ ھەر بەندى (ا ا ب) يە، قافیەى (ا ا ب ا) یش ھەيه، ھەر ھەا لە بەيتىکدا قافیەى (ا ب ا ح) بەرچاو دەکەوئ.

شىعەرى وەداعى لە رووى ناوەرۆکەوہ

وہداعى شاعىرىكى ئاساييە (تەقلیدیە) لە قوتابخانەى شىعەرى کلاسیكى لە کوردستانى باکوور لە نېوہى يەکەمى سەدەى نۆزدەمدا. وەك قوتابىيىكى زىرەك و ھەلەكەوتوى قوتابخانەى عەلىي ھەبرى و مەلای جزىرى و فەقى تەيران خۆى دەنوئى. شىعەرەکانى بەردەوامى ئەو قوتابخانەين. لەگەل ئەوہى داھىنانىكى ئەوتۆى نەخستۆتە ناوہە بگاتە پلەى شاعىرىيەتى ئەوان، بەلام لاپەرەيتىكى پىرشنگدارى خستۆتە ناو دىوانى شىعەرى کوردیەوہ.

وشە لای شاعیر لە جىي خۆى بەکارھاتوہ، مانا ئاشکرايە و لەناو تىپەکاندا دەبىنرئ، کىشى پەوانە ھىچ جۆرە لەنگىيىكى تىدا نىيە، قافیەى سفت و بى کەموکوریە، وینەى شىعەرى ئاساييە بەمانا لای شاعىرانى دىکەش دەبىنرئ، بەلام بەتەعبىر نوئىيە و داھىنانى تىدايە.

شىعەرى وەداعى بەھەر دوو بابەتەيوہ، لىرىكى خۆمالى و غەزەلى عەرۆوزى لە چوارچىوہى مەبەس و ھونەرە کلاسیکىيەکانى ئەدەبى کوردى نەچۆتە دەرەوہ. ئەم بابەتە شىعەرەنى وەکو لای خوارەوہ دەکەونە بەرچاو.

۱- موناچات (ئىلاھىيات):

وہداعى چەند پارچە شىعەرىكى لەم بابەتە ھەيه، بەناوەرۆک برىتییە لە پارانەوہ لە خودا بۆ ئەوہى لە گوناهى خۆش بى، لە يەكىكى دىکەيدا بەسەر کردگاردان ھەلەلئى بەھۆى ئەوہى سالى ۱۸۲۳ لە

مەلەبەندى ئەوان وشكە سال بوہ، لە دواییدا بارانىكى زۆر باربوہ. لەم بابەتە شىعەرەندا وەكو لە شىعەرى شاعىرانى دىكەش باوہ زاراوہى ئايىنى و ناوى كەسانى پىرۆزى ئايىن دەھىنرئ. وەداعى ناوى ئادەم و يوسف و ئەبووبى ھىناوہ، ھەر ھەا ناوى ئىسبلىس و بەھەشت و دۆزەخ دەبا. لە خودا دەپارێتەوہ لە پەشىواوى و شپىزەبى رىژگارى بكا.

۲- نەعت (مەدحى پىغەمبەر)

لە رووى ناوەرۆکەوہ ئەم جۆرە مەبەسە جىاوازييىكى ئەوتۆى لەگەل موناچاتدا نىيە، تەنيا ئەو نەبىن لەم جۆرە شىعەرەدا ئەو کردەوہ و رەوشتانە دەخرىنە روو كە پىتوہندىيان بەپىغەمبەرەوہ ھەيه. لە نەعتەکانى شاعىردا ئەوہ دەرەكەوئ ئاگادارى زانستىيە بنچىنەبىەکانى ئايىنى ئىسلام و زمانى عەرەبى بوہ.

۳- دلدارى

لاى ئەم شاعىرە وەكو ھەموو شاعىرانى دىكەمان شىعەرى دلدارى زۆرە و لەبەرچاوہ، شاعىر لە جوانى دەگەرئ و لە كچىكدا دەيدۆزىتەوہ، ھەندى جار ئەو كچە ناوى سەلوایە، باس لە خوورپەوشتى دەكا؛ يا ناوى پەرزادە، ئەگەر ئەوى ھەبى پىتوہستى بە لوقمان نىيە، كچەكە يارى نازدارە و پزىشكى پزىشكانە و ھەموو دەرديكى تىمار دەكا.

۴- وەسف

شاعىر بايەخىكى زۆرى بەم بابەتە شىعەرە داوہ، ناوەرۆكى ھەمەجۆر و رەنگاوپرەنگە، وینەى ھونەرى جوان لەناو شىعەرىدا بەدى دەكرئ، بەھارى سەيران و خۆشى، كۆزى ياران و ھەنگامى گوشادى، بلبل و بەھار و مىترگ و مىترغوزار. بەيانىيىك شاعىر لە پەنجەرەوہ چاوى بەيار دەكەوئ، باس لە لەنجەولارى دەكا، ئاھى بۆ ھەلەكەيشى، بەلئىن دەدا كە ھەر ئەوى دەوئ. بەزۆرى جوانى دلەر لە ئەندامى لەش و لارى دا دەبىنئ، پەنا دەباتە بەر سروشت بۆ ئەوہى وینەيىك بدۆزىتەوہ بەئەندامانى يارى بچوئىنئ يا بەپىچەوانە ئەو ئەندامانە لەگەل وینەكەدا بەراوورد بكا.

۵- پىداھەلدان (مەدح)

شىعەرى لەم بابەتەى شاعىر بۆ ئەو مىرە كوردانە ھۆنراونەتەوہ كە لىيانەوہ نىك بوہ، ھەر ھەا شىعەرى بۆ شىخ تەھای نەھرى مورشىدى تەرىقەتى نەقشبەندى داناوہ. ناوەرۆكى ئەم جۆرە شىعەرە لە ھەندى لە مەبەسەکانى دىكەى شاعىرىش دەبىنرئ.

۶- داد و فىغانى دەرۆونى

ئەم بابەتە شىعەرەى وەداعى لە نالەبارى و ناگزوورى ژيانى تايبەتییى خۆى دەوئ، ھەندىكىيان وەك كىشەيىكى كۆمەلایەتى، بەلام شىعەرىيانە دەيانخاتە روو، باس لە سستەمى رۆژگار دەكا، لە زولمى زۆردار و نەبوونى يەكسانى دەوئ. بەزۆرى وینەى ئاوارەبى و بى كەسى و بەدبەختى لەلای دەبىنرئ. بىن وەفایى يار و چاوى بەدى رەقىب دل و جەرگىيان ھەلا ھەلا کردوہ، مەگەر سەرخۆشى و مەى و مەيخانە ئەم مەينەتییانەى لەبىر بىاتەوہ. وەداعى ھىترش دەباتە سەر گەردوون و فەلەك، بەبى شەرم و حەيا

ناویان دها، پیری و بی توانایی دهوریکی دیاری ههیه لهه جوره شیعرانه دا. زۆریه ی ئەم بهرهمه شیعیریانه له سهردهمی بهسالاجوونی دایان، بهتایبهتی لهدوای تۆیهکردن و چوونه ناو ریکخرای تهریقتهتی نهقشبهندییهوه.

ههئێزاردهی شیعی وهداعی

نهعتی پێغه مبههه

لهو شیعرانهی دهچنه ناو مه بهسی موناجاتی خودا و نهعتی پێغه مبههه له بهرهمی وهداعیدا وشه ی زۆری عه ره بی تیا یاندا به کارهینراوه، ئاماژه بو هه ندی له ئایه ته کانی قورئان و هه دیسی پێغه مبههه کراوه، شاعیر به زمانیک قسه دهکا زیاتر ئه وه که سانه تپی دهگه ن که خوینده وارییان وهکو ئه وهی شاعیره، له دیوانی شاعیردا بو ئەم مه به سه ههردوو بابه ته شیعی کیشی خۆمائی و عهروزی ده بیری.

له بهندی یه که می پینجینیکیدا ده لئ:

یا هه بیبه ئلا ره سوولئ خالقی فهرد و نه حه د
تو شه فیعی عاسیانی پیش قه بیوومی سه مه د
موزنیب و عاسی ئەزم جورمید من زیده ژ هه د
شه رمه سار و روو سیاهم پیش ته حه تتا نه به د
تو ژ فه زلا خوه مه که مه حرروم گونه هکارانی به د

له بهندی دواییدا ده لئ:

یا ئیلاهی پر گونه هکارم مبانئ موئمینان
دئ چ بت نه نجامئ کارئ من فه قیرئ ناته وان
وهی ژ هه ولا ئاگری وه للاه دله رزم بی گومان
تۆیه که جاره ک (وه داعی) پیش ره بی موس ته عان
فه خر عالم دا د حه شریدا ژ بو من بت مه ده د

ناوه رۆکی ئەم جوره شیعه ئه وه ده خوازئ شاعیر به چاوتیکی بهرز ته ماشای پێغه مبههه بکا، چونکه نزیکترین که سه له خودا، بو ی ههیه هه موو تکاییکی له لایه ن خودا وه جیبه جی بکری. خۆی به خه تابار و گونا هکار داده نئ و داوا دهکا تۆیه ی قوبوول بکری.

چاوی هه وائووی دلهه

له غه زه لئیکیدا وه داعی باس له ره فتار و کرده وهی یار دهکا و په یمانی ده داتی که دلداریکی راستی ئه وه خۆشه ویسته یه:

نازکا من مه سته ئیرۆ قه سدی هه ماری دکه ت
یووسفی حوسنا غه ربیه گه رم بازاری دکه ت
تۆتییایا تبعه ت شه کر ئیرۆ ل خه رگاهی مه دی
دئ فییدا که م جان و دل چاغئ ره فتاری دکه ت
ئاورن یاره ب نزانم یانه تیر و خه نجهرن
هه ر په یاپه ی تینه من مه قتوول موکاری دکه ت
موحبه تا قئ نازه نینئ سۆمه سه ر تا قه ده م
هیتژ وه کی باران خه ده نگان وئ ل دل جاری دکه ت
عاشقی سادق ئەزم ئیرۆ د به ندا موحبه تی
لئ ژ بو من هه ر ده ما دم قه هر و نازاری دکه ت
قئ ب ئه پروویان دوو تیر ئیرۆ ل میلاکا م دان
عیشق یا ره ب ئاگره پر سۆزه دشواری دکه ت
داروین ده ردئ (وه داعی) تو ژ وان له علان به خش
ماد کونجی فرقه تیدا وی ژ میژ زاری دکه ت

ئەم غه زه له وینه بیکی دیکه ی شیعی ئاساییه، چه ند مه به سیک کۆده کاته وه، وه کو دلداری و وه سفی مه ترالیی هه ست پیکراوی چاوی مه ست و تیری ئابرو. ههروه ها وه سفی ره وشت وه ک ره وت و له نجه ی پر له نازی. لیره دا شاعیر وینه داهینراوه کانی شاعیرانی پیش خۆی ورد ده کاته وه له رووی مانا وه، به لام له باره ی پوخساره وه دووباره به شتوازیکی دیکه دایده پێژیتته وه، بو یبه جوان و سووک و ره وان ده که ویتته به رگۆی.

عیشق

له غه زه لئیکیدا وه داعی هه ول ده دا له دلداریی بکۆلئیتته وه، له بهر ئه وه وشه ی «عیشق» ده کا به پاش قافیبه بو شیعه که ی:

بیحه مدیلا ده ری مه یخامه ئئ عیشق
قه بوو دیسا ل من دیوانه ئئ عیشق
وه ره ئه ی عیشق هیممه ت که دگه ل من
ژ بو من قیسه سه که ئه فسانه ئئ عیشق
د ملکی دل ل سه ر ته ختی خوه روونه
ب شه ئن و شه وکه تی شاهانه ئئ عیشق

دهما پهيدا ببي وهعهده ل من بت
 دوو سهجدان نهز ببهم شوكرانهئي عيشق
 ب دیدارا ته دئ رهوشهه بت نهو مولك
 عيمارهت كه دلئ ويرانهئي عيشق
 دقئ پيدا گهلهك چوون و نههاتن
 نهشئ كهس تهى بكهت مهيدانهئي عيشق
 مهگهر هيممهت بكهت پيرئ تهريقهت
 بن نهو تاشنا فهرزانهئي عيشق
 توو مورغى چينهئئ نهما (وهداعى)
 وهلئ نه مورغى لائق دانهئئ عيشق

شاعير داوا له عيشق دهكا بهسهراهات و نهفسانهى خوئ بگيترتهوه. دل دهكا بهمهملهكهتئ دلدارئ و
 شايدئ روودا، بهوه زور گوشاد دهبي نهگهر جاريك ئاوري لئ بداتهوه و رووى تئ بكا، واته بچيته
 ناو دلئ شاعيرهوه، نهو دلئ ويرانهيه عيشقى تيدا نييه، رتي گهيشتن بهو عيشقه گهليك سهخته، زور
 كهس هوليان داوه بييرن، بهلام نهيانتوانيوه. شاعير پهنا بو پيرئ تهريقهت و سؤفيزم دهبا بهلكو بهو
 عيشقه شادئ بكا. لهدواييدا بهخوئ دهلئ بالندهبيكه چينه دهكا، وهك بالندان شايانئ نهوه نييه دانئ
 عيشقى لهبهردهم دابئرئ. وهكو لهم غهزهلهدا دهردهكهوئ شاعير ههول دهدا نهو دلدارييهئ له گيتيئ
 مهجازئ بهيتته دهري و بيخاته قاليئ سؤفيزمهوه. نهوهئ لايهنيكي جوانكارئ لهم شيعرهدا دهخاته روو
 نهوهيه شاعير خوئ به بالنده دهچوئئئ، بهلام بوئ ههلهكهوتوه دهنوك له دانئ عيشق بدا.

بسك و خال:

وهداعئ ليريكيكي هونيوهتهوه بو وهسفى ههئئئ نهديك ئهديك ئهديك ئهديك ئهديك ئهديك
 نزيكه، دهديكيش لييهوه دووره، له ههردوو باردا شاعيرانه ههستئ دهردهبرئ و وينئ ديئه نهكان
 دهكيشئ:

ئيرؤ ژ نوو گرتئ سهما
 بسكان ل دورا جهبهه تي
 نيشان و خال ليك بوون جهما
 قيكر ا دكهن خوئ سوحبه تي
 ***

زولفهين ل سهه خالي رهشين
 تاتا ب ديما ميهشين

خوش بوونه شوپهئ باوهشين
 كهفتينه رهقس و داوتئ
 ***

رهقسين ل سهه ديما گولين
 بسكئ سياه سلسلين
 وهك من گهلهك مهجرووح دلين
 دائيم د كوئجئ فيرته تي
 ***

نهو فيرتهت و ههجوآ ههبيب
 ديسا ژ بو من بوو نهسيب
 نهز ژار و بي يار و غهريب
 دائيم دكيشم ههسره تي
 ***

سههده سهسرهت و سههده ئاه و زار
 يار چوويه زوزانئيد سار
 نهز مام دگهرمي بهندهوار
 گافهك تهبيتا من نه تي
 ***

سهبر و تهبيتا من نه مان
 ژبهه فيرتهتا سهلوا چه مان
 كوشتم ب سهه دهره و غه مان
 هشتم ل گوشا ميحنه تي
 ***

ههري دكهت هيجران دكهت
 پر عاشقان بي جان دكهت
 دهردان گهلهك دهرمان دكهت
 خالال دورا جهبهه تي
 ***

خالا ژ په ننگي عهـنبهـري
 به ژنا ب ميسلئ عهـرعـري
 جارهک دنيتقا په نجه ري
 فکريمه به ژن و قامه تي
 ***

ئو قامه تا به ژنا له تيف
 لبسئ دبهـر کيمـخه و قهـديف
 گهـردهـن وهـکي شووشا خهـفيف
 سويحان ژ شاهي قودره تي
 ***

سويحان ژ شاهي قادري
 حوسنا بهـديع في خهـلق کري
 لهـو دل دهمهـک ناسهـبري
 دائيم دسوژت ب ئولفه تي
 ***

ئو نهـينکا حوسنا جهـلا
 زولفهـک خوه في تيرا نوما
 لهـو دل ژ من ئيـــــرؤ پخوا
 کهـتمه د باري غوربه تي
 ***

في غوربه تي نهـز کرمه ژار
 لي فيرقه تي نهـز کرمه نار
 عومرهک (وهـداعي) رابوار
 نهـندوووه و غهـم بهـحس ژئ نه تي

که له خوټندنه وهی ئم شيعره ده بینه وه بېر و خه بالمان بو ئو و باه ته شيعره ده روا که له سهـر بنجینه ی دوو بهیت دامه زراوه. قافیه ی نيوه ډيری چواره می هه موو به نده کانی «ه تي» یه، ئم باه ته له شيعری کلاسیکی و خومالی سه زاری (فولکلوری) له کوردستاني باکووردا گه لټکه، له ناو شاعیرانی ئه وانیشدا به زوری لای فه في تهیران بهرچاو ده که وی.

له بنجدا وهـداعي بهـرنامه ی ئم شيعره ی بو ئوه داناوه باس له بسک و زولفی سهـلوا بکا چؤن له دهـروبهـري خهـت و خالی روومهـت و گهـردنی سهـما دهـکن. سهـلوا بهـکټکه لهـو بووکه شيعريپانه ی که له ئهـدهـبی کلاسیکیدا دهـوری گرنگیان ههـبه، وهـک یار و دلـبهـر و خوښهـويست و مهـعشووقه دهـبنه قارهـمانی دلـداری. شاعیر ههـولئ نهـداوه بهـکټتیی رووداو دروست بکا. دهـميک لهـناو پهـنجهـره چاوی به یار دهـکهـوي و دلئ شاد دهـبی و دهـکهـويته ههـنگامټکی خوښی و شادی، که چی بهـپټچهـوانه ی ئهـمهـوه دهـميکی دیکه یار ليی دوور دهـکهـويته وه، لټرهـدا وټنهـبيکی جوان دروست دهـکا بو روونکردهـوه ی ئم دووربهـی؛ که دهـلئ یار له زؤزانه واته له هـاوينهـهـوار و جټی فينک دهـژئ، که چی شاعیر له شاردا گهـرما بر دوويه تي. ئم جوړه بازانه له مهـبهـسيکه وه بو مهـبهـسيکی دیکه ی پټچهـوانه کارټکی ئاساييه له دروستکردنی شيعردا نهـگهـر شاعیر بتوانئ به سهـريدا زال بئ.

بهـدهـی بېر:

وهـداعي ئم غهـزله ی له مهـدحی بهـکټ لهـو ميرانه و توه، که له سایه یان ژياوه و سکر تيړی و ميرزایی بو یان کردووه:

من ژ حهـق داخـوازه دائيم دئ ژ حهـق دهـستور بی
 ههـر بکام و شادمان و خوررهـم و مهـسرور بی
 قهـت د دنيايئ نهـبينی غهـم ژ دهـورانـا فهـلهـک
 کهـوهـبئ بهـختئ هومایوونی ته ههـرپـر نور بی
 غونچه یا بهـختئ ته خهـندان بی ب عهـيش و نوښ و ناز
 پروز و شهب نهـز ئافه تي چهـشمئ ههـسوودان دووربی
 ههـر د نيټقا سهـرفرازان بهـختیار و کامياب
 خهـتئ ئيقبال و کهـرهـم بهـر روويئ تو مهـستور بی
 ئه ی جهـوان بهـخت و فهـلهـک یار و کهـرهـمکاري جيهان
 من ژ حهـق هيښی ههـبه مولکئ ته دئ مهـغمور بی
 ههـر کهـسئ في دهـوله تي ههـردئ نهـخوازت تا قيام
 رووسيا ه و شهـرمهـسار و خهـستهـوو پهـنجور بی
 نهـزم و نهـشعاري (وهـداعي) گهـر ببت مهـقبول مير
 دئ د ئيقليم جيهان شيعري مه دئ مه شهوور بی

ئم شيعره نمونه بيټکی روونی مه دحی ئاساييه، وه دای له و شتوازه گشتيبيهي له م جوړه شيعره دا به کار ده پټيرئ له شيعری کلاسیکیدا نه چوته دهر وه، پټويسته بو ئو و ميرده ی خوئی له خودا داوا بکا هه مېشه شاد و گوشاد بئ، له نه نديشه به دوور بئ، هه موو ژيانی به ختیار بئ، نار ه زوو ده کا

فهرمانره‌وایی هه‌تا هه‌تایه بمینخ. شاعیر داوا له خه‌لکی دیکه‌ش ده‌کا وه‌کو خۆی بنوارنه میری گه‌وره، نه‌گه‌ر وا نه‌که‌ن رووره‌ش و شه‌رمه‌زار ده‌بن. باوه‌ری به‌میر ده‌گاته پله‌بیک؛ ده‌لخ ته‌گه‌ر شیعری وه‌داعی شیرین و جوان بئ لای میر له هه‌موو گیتیدا به‌ناوبانگ ده‌بن، واته میر هه‌ستیکی نه‌وه‌نده به‌ری شیعریه‌تی هه‌یه، نه‌و شیعری لای نه‌و جوان بئ له‌لای خه‌لکی دیکه‌ش جوان ده‌بن.

گازانده‌ی شاعیر:

له‌م شیعره‌دا وه‌داعی یادی روژانی لایه‌تی خۆی ده‌کاته‌وه، گازانده له‌گه‌ردوون ده‌کا، چونکه نه‌م پیریبه‌ی بو هیناوه له‌گه‌ل ئیش و نازاریکی زۆر:

نه‌ی درتغا نه‌وجه‌وانی چوو ته‌له‌ف
 (جاننی الشیبُ وقعتُ في الضَّعْف)
 سوخته نارئ فی‌راقئ دئ چ بت
 گه‌ر ژ وان له‌علان تو دهرمان که‌ی به‌خه‌ف
 من ژ دل‌به‌ر قه‌ت نه‌دی روژه‌ک وه‌فا
 هه‌ر خه‌ده‌نگ و ئاوران کرمه هه‌ده‌ف
 ما ته‌نئ نه‌ز مه‌ست و شه‌یدامه جنوون
 سه‌د وه‌کی من قئ دنالن هه‌ر ته‌ره‌ف
 من د هیجر و دووربئ بوژاندی عومر
 لئ ره‌قیبان شادمان گرتینه سه‌ف
 قئ ژ میژ قه‌ عاشقان بو یه‌ک نیگاه
 د ئنتبیزان نه‌قده‌ی جانئ وان د که‌ف
 عاشقان زانینه عیلمئ مه‌عنه‌وی
 کان چیه‌ ئاواز و ساز و چه‌نگ و ده‌ف
 جامئ عیشقئ دهرخوړئ هه‌ر که‌س نه‌ن
 نه‌ی (وه‌داعی) دا نه‌دی ژئ لاق و که‌ف

له‌م بره‌ شیعره‌دا وه‌داعی هه‌ول ده‌ا سه‌رده‌می پیری به‌خۆی و هه‌موو باری قورس و گرانبه‌وه بکا به‌به‌لگه بو سه‌رانسه‌ری ژبانی، واته هه‌مووی ناله‌باری و پر له‌ مه‌ینه‌تی بووه. له‌ ژبانیدا وه‌فای له‌ دل‌به‌ر نه‌دیوه، هه‌موو ته‌مه‌نی به‌ئاواریه‌ی بردۆته‌ سه‌ر، هه‌رگیز خۆشی به‌خۆیه‌وه نه‌دیوه، هه‌میشه غه‌مگین بووه که‌چی ره‌قیب دل‌خۆش بووه. به‌لام نه‌وه هه‌یه وه‌کو عاشقیک جه‌وه‌ری نه‌تیبه‌ی مه‌عنه‌ویبایاتی زانیه‌وه، ئاگاداری هه‌ناسه‌ی ناوه‌وی سو‌فیزم بووه له‌به‌ر نه‌وه له‌ زمانی ساز و ئاواز (مۆسیقا) گه‌بشتوه، به‌لای

شاعیره‌وه هه‌موو که‌ستیک نازانی جامی مه‌ی بنۆش.

شاعیر له‌م غه‌زه‌له‌دا نیوه دپێتکی به‌عه‌ره‌بی وتوه، هه‌رچۆنئ بئ به‌یه‌ک نیوه دپێ شیعیر لیریکه‌که‌ نابیتته موله‌ممه‌ع. ده‌توانئ نه‌م نیوه دپێ به‌تیکه‌ه‌لکیش بژمیرئ، شاعیر نیوه دپێتکی له‌ رسته‌بیکدا به‌عه‌ره‌بی داناوه و خستویه‌تیبه‌ ناو شیعره کوردیبه‌که‌وه.

به‌یتی شیخی به‌گ:

نه‌م به‌یتیه‌ی وه‌داعی ده‌توانئ به‌پۆیمتیک (قه‌سیده‌بیک (دریژ) بژمیرئ له‌ ۳۸ دوو به‌یت پیکهاتوه، واته ۱۵۲ نیوه دپێ شیعیر. وه‌کو له‌ دوو به‌یتی دواییدا به‌حسیبه‌ی نه‌بجه‌د هاتوه به‌یته‌که‌ی له‌ سالی ۱۸۲۱ داناوه.

وا دهرده‌که‌وه‌ی وه‌داعئ به‌شیک له‌ روژگارانی ژبانی له‌ سایه‌ی میرتکی کورد بردیتته سه‌ر، ناوی شیخی به‌گ بووه، نه‌م ناو‌داره‌ یه‌کیک بووه له‌ میره‌کانی «مکس»ی ناوچه‌ی هه‌کاری. شیعره‌که‌ به‌سه‌رهاتی هه‌لسانیکی چه‌کداری و قاره‌مانیه‌تی نه‌و میره ده‌گپه‌ته‌وه. نیوه دپێ چواره‌می هه‌موو دوو به‌یتیک نه‌مه‌یه «کانئ جیهانگیرئ جیهان».

سه‌رچاوه‌ی نه‌م به‌ره‌مه‌ی شاعیر گپه‌رانه‌وه‌ی نه‌ده‌بی میللی سه‌ر زاوه (فۆلکلۆر)، رووداوه‌که‌ نه‌گه‌ر بووبئ له‌ نه‌ده‌بی کلاسیکی نووسراو و نه‌ده‌بی میللی سه‌رزار په‌نگی داوه‌ته‌وه و به‌ره‌مه‌ی نه‌ده‌بی هه‌ردوو لایان کاریان له‌ یه‌کتی کردوه. به‌هه‌موو جوړتیک خه‌پالی شاعیر کاریگه‌ر بووه بو‌ دانانی نه‌م شیعره، چونکه به‌سه‌رهاتی شیخی به‌گ له‌ سه‌رده‌می ژبانی شاعیر له‌ ناو خه‌لکی کورد و له‌ ناوچه‌که‌دا له‌ سه‌ر زاری خه‌لکی بووه، نه‌لینکساندر ژابا تیکستیکی نه‌م به‌سه‌رهاتی به‌په‌خشان تو‌مار کردوه و له‌ کتیبه‌ به‌ناوبانگه‌که‌ی «جامیعی بین ریساله‌یان» به‌زمانی کوردی و فره‌نسی له‌ سالی ۱۸۶۰ له‌ سانت پیترسبورگ بلاوی کردۆته‌وه. به‌راووردیک له‌نیوان تیکستی په‌خشانی میللی به‌سه‌رهاته‌که‌ و به‌یته‌که‌ی وه‌داعی نه‌و راستییه‌مان بو‌ ئاشکرا ده‌بن که‌ نه‌م دوو به‌ره‌مه‌ به‌گشتی له‌ یه‌کتی ده‌که‌ن، سه‌رچاوه‌ی هه‌ردوو لایان یه‌کیکه‌، به‌لام نه‌وه‌ی باوه‌ر ناکرئ نه‌م هه‌لسانه‌ نه‌وه‌نده گه‌وره بووبئ که‌چی نه‌چوو بیتته ناو میژووی میلله‌ته‌وه. میژووی نه‌ته‌وه‌ی کورد نه‌و هه‌لسانه‌مان بو‌ ده‌ور ناکاته‌وه. هه‌رچۆنئ بئ ئیمه‌ وه‌ک به‌ره‌مه‌تیک نه‌ده‌بی داھیتراو مامه‌له‌ له‌گه‌ل نه‌م شیعره ده‌که‌بن، نه‌وه‌کو وه‌ک رووداویکی میژوویی.

سه‌ره‌تا شاعیر به‌م جوړه‌ ده‌ست به‌شیعه‌که‌ی ده‌کا:

ئیرۆ ژ ده‌ستئ فه‌له‌کن
 کانئ جیهانگیرئ جیهان
 بگرین ژ بو‌ شیخی به‌گئ
 کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

میرئ ب ئیحسان و کهره م
کان ساحیبئ جوود و نیعه م
وه سفئ دقئ ههر دئ بدهم
کانئ جیانگیرئ جیهان

لیره دا شاعیر پیداهه لدان و ستایشی شیخی بهگ دهکا وهک کهسیکی چاوتیر و دهست بلاو و
مرفیقی دلسۆز بهرامبهه بهدهوره بهری:

چاغئ دناث کۆمئ دکهت
هه بیهت ب سهه رۆمئ دکهت
ما ئەف فه له ک دۆمئ دکهت
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

رۆمئ ده ما عه سکهه دکر
بئ حه دد و بئ ده فتهه دکر
میر له شکرئ وان کهه دکر
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

میرئ ب ئیحسان و خهلات
ژ رۆمئ شه گرتن پئ وهلات
عه سکهه ژ بۆهتانه بۆ دههات
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

کانئ گهلۆ میرئ ب ناث
عه سکهه ل رۆمئ کر به لاث
دوژمن به زاندن فی ته فاث
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

ئهف حاکمئ پئ ناث و دهنگ
ژ رۆمئ شه گرت تۆپ و تفهنگ

دوژمن لبهه مابوونه تهنگ
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

میر پئ هه بوو قهه در و رهواج
پئچان ئەفی رۆم و حهلاج
ژ به حه ران دهات ژئرا خهراج
کانئ جیهانگیرئ جیهان

له خویندنه وهی ئەم پره شیعهه ئەوه دهه ده که وهی شاعیر له هه موو دپره شیعهه کدا ناوی «رۆم» دهبا،
مه به سهی ده سه لانی تورکی عوسمانییه، ئەو دهوله تهی دوژمنایه تی میله تهی کوردی ده کرد و خه لکی
کوردی ده چه وسانده وه. شاعیر ئەوه دهه ده پری کورد و عوسمانی له جه نگدان، سه رکردهی کورد شیخی
به گه، له هه موو هپرشیکدا کورد سه ره ده که وئ، ئازایه تی شیخی بهگ ده وری گرنگی هه به له و
سه رکه وتنه دا. میر جیگه ی ریزلینان بوو، زه بر به ده ست بوو، له و دیو زه ربایانه وه خه راجی بۆ دههات.

وه داعی له م دپرا نه یدا هه ندئ پپوه ندی کۆمه لایه تی روون ده کاته وه:

خه سمئ شکاک و وانییان
کان دوژمنئ ئه رتووشییان
کۆچهه ل بهه میر له رزییان
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

حازر د ئیمدادا د میر
هیزان و شیروان و جزیر
هه تتا خو شم ناکه م ژبیر
کانئ جیانگیرئ جیهان

***

رۆمئ دقه له سن بئ زراف
دله رزین وه کی توورا دناث
سه ره حه د هه می هاتن سلاخ
کانئ جیهانگیرئ جیهان

***

سهرحده سهلامكاري ته بوون
دوژمن برينداري ته بوون
ژار و فهقير باري ته بوون
كاني جيهانگيري جيهان

***

وهك مير نه بوون عالي هيمهم
دكرمانجيني هتتا عهجهم
كان لهشكر و جهيش و ههشه
كاني جيهانگيري جيهان

***

بهردا وهزير و بهگلهران
شه بخوون ددانه عهسكه ران
نايينه شهرح و دهفته ران
كاني جيهانگيري جيهان

لهم پارچه شيعر دهدا و هداي گيروگرفتي ناوه وي كومه لي كورده واري دهخاته روو كه رهنكدانه و هينيكي ناله باري ره وشت و نهريتي عهشهرتي و بنه ماله يي بووه و لهو سهرده مانه وه و تا ئيستنا بوونه ته ته گره له رتي و هدهسته يتاني هيووا و نامانجي كورد له يه كگرتن و دروست كردني دهسه لاني تايبه تي خوئي نه وي تا ئيستناش نه گه يشتوت ته نه نجام.

شاعير نه وه دهرده بري عهشهرتي شكاك و خه لكي وان و نه رتوشي و عهشهرته كوچه ره كان دوژمني شيخي بهگ بوون و و ايان پيشان دهدا نرخي له لايان نيبه، كه چي له راستيدا هه موويان لتي ده ترسان و سهريان بو شوږ كردبوو. پيچه وانه ي نه مهش له ناوه وه بوو، هه ندي لايه ني ديكه ي كورده واري دوستي مير بوون و يارمه تيبان دهدا، وهكو عهشهرته كاني هيزان و شپروان و ناوچه ي جزيري بوټان، ليره دا شاعير خوئي دهخاته پال نه وانه وه وهكو دوستيكي مير.

جاريكي ديكه ش و هداي دهست دهكاته وه به پيدا هه لداني شيخي بهگ و ده لني لهو كاته ي دهورويه ر ساو لي دهكهن و ريزي لي ده نين توركي عوسماني لبي ده ترسن.

شاعير له سه ر ستايشه كاني ده پروا و ده لني:

كان حاكمي عالي جه ناب
وه سفني دقي نابن حيساب
لي فهله كي زوو كر شتاب
كاني جيهانگيري جيهان

***

ما مير تني ئيحسان دكر
فه رمانده ي ل به حران دكر
في سه ره وه ري ل وهستان دكر
كاني جيهانگيري جيهان

***

ما مير تني وهستان فه گرت
ل بهر كوچه ران زوزان فه گرت
هتتا جهي بوهتان فه گرت
كاني جيهانگيري جيهان

***

دوژمن ل بهر مير بوون زه بوون
وهستان و شاخ وه رگرت بوون
فرياد ژ چه رخا واژ گوون
كاني جيهانگيري جيهان

***

هه رجي دم امير با سوار
دوژمن دبوونه تار و مـار
وه رگرت بوو هتتا خومار
كاني جيهانگيري جيهان

***

ما كهس هه بوو قيـرا مهـجال
دا ئيم هزار مير بوون ل بال
ته قدير هه قه نابت به تال
كاني جيهانگيري جيهان

لهو شيعرانه دا و هداي باس له مير و فه رمانه روا گه وره و مه قام بلنده كان دهكا نه وانه ي له ژير سايه ي شيخي بهگ ده ژيان، مولكي مير دهكشا تا ده گه يشته زه ربايان (رهنگه مه به سي گولي وان بي) و زوزاني كوچه ران و ناوچه ي بوټان، نه مانه هه موويان سه ر به شيخي بهگ بوون، دوژمن له پيش مير سه رشوږ بوو، هه موولا ييكي داگير كردبوو، هه ميشه هه زاران مير له دوايه وه بوون.

ئەم سەرکەوتن و خوشی و بەختیارییە دەسلالت تا سەر نەبوو، پیلان و بەرنامەدانان دەستی پێ کرد
بۆ لە ناو بردنی میر:

چبکە ژ ئی چەر خا فەلەک
موهلهت نەدا چا ئی دەلەک
ئی نازەن کوشتن گەلەک
کانی جیهانگیری جیهان
***

جارەک ل تە قەدیرئ بنی
چەرخ گەراندە کوشتنی
ناث و کەرەم هشتە دنئ
کانی جیهانگیری جیهان
***

عەسکەر هەگرت و چوویە شاخ
پیکشە هەنارن چوویە تاخ
ئەش چەرخ پەر ئازارە ئاخ
کانی جیهانگیری جیهان
***

ژۆربان شەهاند و میر برن
سەد سوند و عەهد ژئیرا کرن
مەکرئ ژنان هەر حازرن
کانی جیهانگیری جیهان
***

میر خووندن و برنە حەرەم
ژئیرا کرن سوند و قەسەم
ئیکرا کرن لوتف و کەرەم
کانی جیهانگیری جیهان
***

چبکەم ژ تە قەدیرا جەببار
دەستوور نەدان میر بێتە خوار

وان هشتە ژۆر ئەف شەهسوار
کانی جیهانگیری جیهان

و دەاعی گازانده له گەردوون دەکا ماوەی ئەدا ئەم سۆز و بەختیارییە تا سەر بێ. مەسەلە گەیشتە
ئەوێ پیلان دابنێن بۆ کوشتنی میر، لێرە بەلگە ی مەکرئ ژن و مێبازیبیان بە کارهێنا بۆ ئەوێ لە ناوی
بەن. میریان هەلخەلە تاند بەوێ بردیانە «حەرەم» ئەو دیوێ ژنی لێ دەژی لە هەموو مالتیکدا.
لە پێشانان هەلسوکەوتیان لە گەلێدا باش بوو، سوتنیدیان خوارد خراپە ی لە گەلدا نەکەن، بەلام لە گەل
ئەو شدا وەک بەندکراویک لە حەرەمدا مایەو و رێگەیان نەدەدا لێی بچیتە دەرەو.

له دواي ئەمە شاعیر دەکەوێتە گێرانیوەی چۆنیەتی کوشتنی میر:

میرئ کو پر قەدر و یقار
ئەف حوققە بازا حیلە کار
شیخ شاند و خەنجەر ژئ قە شار
کانی جیهانگیری جیهان
***

حەتتا کو میر رازا بخەف
نەسرانییان گرت چار تەرەف
سەد حەیف کو میر کر نە تەلەف
کانی جیهانگیری جیهان
***

زیندی چ کر چەرخا جیهان
ئەف حاکمئ پر هەست و دان
کوشتن ب دەست نەسرانییان
کانی جیهانگیری جیهان
***

بابئ فەقییر و رێوییان
دەریئ مراد و هیوییان
سەد حەیف میرئ مکییان
کانی جیهانگیری جیهان
***

مه دحی د میر من کر ته مام
دائیم ژ حهق لی بن سه لام
هر شابت ته ژ جه ننه ته مه قام
کانی جیهانگیری جیهان

***

هرچی دبیژم هر وه بوو
مه دحی د میر هیژ زیده بوو
قهت کهس ل فان وه سفان نه بوو
کانی جیهانگیری جیهان

له و دپره شیعرا نه دا وه داعی له وه ددوی نه و فیلبازانه خه نجه ریان له میر شارده وه. له دواي نه وهی میر
خه وی لی کهوت گاووران (نه سړانیان) دهوریان دا و میریان له ناویرد، شاعیر داد و بیدادیه تی له وهی
میر به دهستی گاووران کوژراوه، نه و کهسه ی باوکی هه ژاران بوو، میری مکسیان بوو، وه داعی ده لی:
به سه رهاتی میرم ته واوکرد، خودا ناگاداری بی، به هه شت جیگه ی بی، نه وهی وتوومه هه روا بووه.

وه داعی نه م به بته جوانه ی به م دپرانه کوتایی پی دینی:

یا ره ب به حه ققی قودره تی
میر چوویه مالا زولمه تی
شاکه ی ب لوتف و ره حمه تی
کانی جیهانگیری جیهان

***

یا ره ب ژ ته ده ستور بتن
قهه برا قی هر پر نور بتن
مه حره م سه رابی خووریتن
کانی جیهانگیری جیهان

***

قهت مسلئ خان مه حمود یه کی
نین د دهورا فله له کی
خوش بت ل جه شیخی به گی
کانی جیهانگیری جیهان

***

هرچی بشی قی هر وه بی
چه ندی دنی بی هر هه بی
تال ل وی فخر خونده بی
کانی جیهانگیری جیهان

***

من دل ژ بو میر سو هتیه
دی به حس بکه ن ژئ عامیه
بیژن (وه داعی) گوتیه
کانی جیهانگیری جیهان

***

یا قنج نه وه نه م قی بکه یین
ناقی ل تاریختی بده یین
بو غه یین و ری و لام و زه یین
کانی جیهانگیری جیهان

نه م دپره شیعرا نه ی دوايي به بته که موناجات و پارانه و بیکن، له کاتیکدا له ده می وه داعی دپنه
ده ره وه که کرنوش بو خودا دها و دهسته و دوعا داواي لی ده کا له گوناھی میر خوش بی و به هه شتی
به ری پی ره وا بیینی. له و ده مه ی نه م شیعه ره وه ک ماته منامه بییک ده که ونه روو بو کوشتنی شیخی
به گ، پیر زبای بییکشش بو مه حمود به گ گویا له دواي کوشتنی شیخی به گ نه م له جی نه و دانیشتووه و
بووه به میری ناوچه ی مکس.

وه داعی به تو مارکردنی سالی کوشتنی شیخی به گ کوتایی به شیعه ره که ی هیناوه. ناوی تیپه کانی «غ،
ر، ل، ز» ی نووسیوه، نرخي نه مانه به حسییی نه یجه د ده کاته (۱۲۳۷ ه) و اته (۱۸۲۱ م).

***

وه داعی شاعیرتیکی به توانا و په سه نی نیوه ی به که می سه ده ی نوزده مه له باکووری کوردستان، نه دگاری
قوتابخانه ی هریری و جزیری و فه قی ته برانی پاراستووه و ره نگدانه وه ی روژگاری ژبانی خوینده واری و
روژشیری نه ته وه ی کورد بووه له و سه رده مانه دا، زمانی شیعی ره وانه، به سه ر کیش و قافیه دا زاله،
هه ستونه سستی ناوه وه ی به رامبه ر به دلداري نه گهرچی زور گهرم نییه، به لام له و سه فی سروشت و دل به ر
سه رکه و تووه. وینه و مانای شیعه ره کانی له ناو تیپه کانیدا له سه ره وه یه و دیاره، وردپونه وه و
بیرکرده وه ی قولی گهره ک نییه، هه ندی له شیعه ره کانی وه ک شیعی ره په رده بی (ته علیمی،
دیداکتیکی) ده که ونه بهر چاو.

لیستی ناوی کهسان

ئادەم (پیتغەمبەر) ۳۳، ۶۵، ۹۸، ۰.۴
 ئاغە تەھا (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم)
 ۱۴۹
 ئاقای قەنەبەر (عەلی) ۲۳۹
 ئەبولخەبەر محەمەد (سۆفیی ناودار) ۲۳
 ئەحمەد ئاغا (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۵۳
 ئەحمەد بەگ (برای محەمەد پاشای جاف) ۳۵۹
 ئەحمەد برتییسی ۳۵۹
 ئەحمەد پاشای بابان ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۴۵، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۵۲، ۹۱ - ۹۵، ۱۰۵، ۱۴۴، ۱۵۹، ۱۵۵
 ئەحمەد خان (کۆری غولام رەزای ئەرکەوازی) ۲۰.۶، ۲۰.۸، ۲۱.۳، ۲۲.۴ - ۲۲.۶، ۲۳.۰، ۲۳.۲، ۲۴.۴
 ئەدمۆندس/ سیسیل ۵۰
 ئەرستۆ ۵۲، ۳۲۶
 ئەرکەوازی (غولام رەزا خان ئەرکەوازی ئیلامی) ۲۰.۵ - ۲۱.۰، ۲۱.۷، ۲۱.۹، ۲۲.۱، ۲۲.۴، ۲۲.۶ - ۲۳.۱، ۲۳.۳، ۲۳.۴، ۲۳.۸ - ۲۴.۴
 ئەسەد (گۆرانبییژ) ۱۸۹
 ئەسکەندەری مەكدۆنی ۹۴، ۱۷۴، ۲۵۸، ۲۶۰
 ئاغە زەننۆن (گۆرانبییژ) ۱۸۹
 ئەفلاتوون ۵۲، ۳۱۲
 ئەلەكە (گۆرانبییژ) ۱۸۹
 ئامینە (كچی قادر بەگی جاف) ۳۵۹
 ئەمانوئەللا خان (والیی ئەردەلان) ۹
 ئەمین (پیاوی میری سوورداش) ۱۵۲
 ئەمین فەبیزی ۴۷، ۱۰.۹، ۱۱۹

ئەولاسووتەل (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۵۰
 ئەولای قالە (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 ئەیاز (هەیاسی خاسی سولتان مەحموودی غەزەنەوی) ۱۸۸، ۱۹۰، ۳۷۶
 ئەیبوب (پیتغەمبەر) ۲۱.۰، ۴۰.۴
 ئۆسکار مان ۵۰
 ئیبراهیم پاشای بابان ۱۱
 ئیبراهیم خەلیل (پیتغەمبەر) ۲۱.۰
 ئیدریس (پیتغەمبەر) ۲۱.۰
 ئیسحاق (پیتغەمبەر) ۲۱.۰
 ئیسماعیل (پیتغەمبەر) ۲۱.۰
 ئیسماعیل پاشا (میر میرانی عوسمانی) ۱۴

ب
 بابا جان (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 بابا یادگار ۳۶۲، ۳۶۵
 باربورد (مۆسیقار و گۆرانبییژ) ۱۹۰، ۳۴۴
 باقر (ئیمامی شیعه) ۲۱۳
 بالەنی (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۵۰
 بەدران ئەحمەد حەبیب ۷
 بەدرخان پاشا ۳۹۷، ۳۹۸
 بەکر بەگ بابان ۱۰، ۱۱
 بەکر بەگی ئەززی ۳۹۸
 بولبول (شاعیر) ۳۵۹
 بیسارانی ۳۵۶، ۳۵۹، ۳۶۲

پ
 پەریزاد (خێزانی یەكێ له بەگزادانی جاف) ۳۵۹
 پوورە ماتان (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم)

نۆزدەم) ۱۵۳
 پیتزی گەورە (قەیسەری پرووسیا) ۱۴۷
 پیرەمیترد ۱۴، ۴۸، ۱۲۱، ۳۵۳، ۳۶۰، ۳۸۱
 پیر موسا میانەیی ۳۱۱، ۳۱۳
 پیر نالی مۆردینی ۴۳

ت
 تاهیر بەهجەت مەریوانی ۴۷
 تەمبۆر (شای مەغریب) ۲۴۳
 تۆفیق وەهبی ۱۹۶
 تۆما بوا ۵۰

ج
 جەبار (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 جەلادەت بەدرخان (هەرەكۆل ئازیزان) ۴۸
 جەلالەدینی رۆمی (مەولانا) ۱۸۷، ۱۸۸، ۳۵۲
 جەمالی مەلا ئەحمەد ۵۱
 جەمال محەمەد محەمەد ئەمین ۵۱
 جەمشیدی جەم ۹۴، ۱۷۴
 جۆیس بلوو ۵۰

ح
 حاجی ئەحان (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 حاجی غەنی (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 حاجی قادر (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 حاجی قادری كۆبی ۳۷، ۴۷، ۵۹، ۶۰
 حاجی میرزا (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 حافزی شیرازی ۱۸۷
 حامید (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۵۰
 حەسەن بەگ كۆری میرزا بەگ ۲۰.۵

حەسەن كۆری ئەسەد خان ۲۰.۶
 حەسەنی كۆری عەلیی كۆری ئەبوتالیب ۲۱۵، ۲۲۶، ۳۱۳، ۳۸۲
 حەمدی (ئەحمەد حەمدی ساحیبقیران) ۵۸، ۱۱۷
 حەمە ئاغای دەربەندفەقرە ۱۹۷
 حەمە سالیح حاجی مەلا محەمەدی گەلالە ۳۵۴

خ
 خالە هۆمەر (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 خالە هورامی (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۵۳
 خانای قوبادی ۲۰.۷، ۳۵۶
 خانە پاشای بابان ۱۱
 خالید پاشای بابان ۱۱
 خانی (ئەحمەدی خانی) ۶، ۵۳، ۶۰
 خۆدزكۆ (ئەلیكساندر) ۴۶، ۴۹
 خواجای كیتی یەمەن ۳۱۳
 خوسرەوی پەرویز ۱۵۵، ۱۷۴، ۱۸۷، ۱۸۹، ۱۹۰، ۲۵۰
 خوسرەو خان (والیی ئەردەلان) ۹۹
 خوسرەوی دەهلوی (ئەمیر) ۱۸۷

د
 دارا (داربۆش) ۲۵۸، ۲۶۰
 داوود (پیتغەمبەر) ۲۱، ۲۱۳
 دەرویش نەورۆزی سۆرانی ۳۰.۳، ۳۰.۴، ۳۱۳
 دەرویش ئاغا (دانیشتووی سلیمانی سەدەی نۆزدەم) ۱۴۹
 دلاوەر پاشا (موتەسەریفی كەركووك) ۱۰

و
 رابیعە (كچی سەید عومەری خانەگا) ۳۵۲
 رەئوف عوسمان ۴۹
 رەزا قولى خان (كۆری خوسرەو خانی والی) ۳۵۱، ۳۵۲

په سول (گۆرانبيیژ) ۱۸۹
په سول پاشا (میری رواندز) ۹
په فقیح حیلمی ۳۹، ۱۱۹
ریچ (کلۆدیۆس) ۱۲، ۱۵، ۱۶، ۱۹

ز

زاهیر سارایی ۲۰۵
زولفه قاری گۆران ۳۰۳، ۳۱۳

ژ

ژابا (ئه لیکساندر) ۴۱۲

س

سالم (عه بدولرهمان بهگ) ۵، ۳۶، ۴۰، ۴۷، ۶۶، ۸۷، ۹۱، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۳، ۱۲۵ - ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۳۵ - ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۴۲ - ۱۴۶، ۱۵۱، ۱۵۳ - ۱۵۵، ۱۵۷ - ۱۶۲، ۱۶۷، ۱۹۱، ۱۹۵، ۱۹۷

سالح (دانیشتووی سلیمانی سه دهی نۆزدهم) ۱۴۹

سالح (گۆرانبيیژ) ۱۸۹

سامیری ۱۸۷

سه تیج (کاهینی پیتش نیسلام) ۱۸۷
سه حبان (کوری زه فیری ئه لواییلی) ۱۸۷
سه عبید دیره شی ۴۰۱

سهید بابا عه لیبی هه مه دانی ۲۳
سهید براكه ۳۰۳ - ۳۰۷، ۳۰۹ - ۳۱۱، ۳۱۴، ۳۱۳

سهید ته های نه هری شه مدینی ۴۰۱
سهید حه سه ن ۴۵، ۹۰

سهید رۆسته م کوری سهید ئه یاس ۳۰۴
سهید عیسیای به رزنجی ۲۳

سهید قادری جه باری ۳۴۰
سهید سالحی نیعمه توللاهی ماهیده شتی ۲۰۷، ۲۰۸

سه لیم ناغا ۱۲

سه لیم پاشای بابان ۱۱
سهید محهمه دی مفتی ۲۴

سهیدی هه ورامی ۲۶۳ - ۲۶۵، ۲۶۷ - ۲۶۹، ۲۷۱ - ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۰، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۸ - ۲۹۳، ۲۹۵، ۲۹۹، ۳۰۰

سه لیمان (پیتغه مبهه) ۱۴۸

سه لیمان به به (کوری فه قی ئه حمه د) ۱۰

سه لیمان پاشای بابان ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۴۸، ۵۲، ۹۱ - ۹۵

سه لیمان خانی ئه رده لانی ۱۰

سه لیمان خه لیل ۲۵

سه لیمان سه هاك ۴۳، ۳۰۸، ۳۱۳

سه لیمان عه بدولحه میدی عوسمانی ۲۴

سه لیمان مه حموودی غه زنه وی ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۹۰، ۳۷۶

سه لیمان سه بی ۳۵۴

سه لیمان (ئیلیا) ۴۹

ش

شاخوشین (بابا خوشین) ۳۰۷

شا ته میور قولی بانی یارانی ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۱۳

شا عه بدوللاهی ده له وی ۲۵، ۲۶

شه رفخانی بدلیسی ۱۰، ۱۹۶

شه فیه کوری عه باسی ده لویی ۲۴۷

شه مسی ته بریزی ۱۸۷، ۱۸۸

شه لیم ئه حمه دی ئه ربیلی ۲۶

شه لیم به هائهدینی نه قشبه ندی ۲۷، ۳۵۲، ۳۵۸
شه لیم ته های نه هری ۴۰۴

شه لیم حوسینی هزار کانیانی ۳۵۹

شه لیم خالیدی شه رزوری نه قشبه ندی ۲۴، ۲۶، ۲۷، ۳۵

شه لیم ره زای تاله بانی ۱۳
شه لیم سه تاری باداوهی ۳۴۵

شه لیم سه عبیدی حه فیه دی ۲۴

شه لیم شه رده دینی جه باری ۳۳۹

شه لیم عه بدوللاهی باداوهی ۳۴۵

شه لیم عه بدولرهمان خالسی ۳۴۰، ۳۴۷، ۳۵۹

شه لیم عه بدوللاهی داخی ۳۵۲

شه لیم عه بدولسه مه دی خانه گا ۳۵۹

شه لیم عه بدولقادری گه یلانی ۲۲ - ۲۴، ۲۸

شه لیم عه زیزی جانه وه ری ۳۵۲، ۳۵۹

شه لیم عه لیبی ته ویله یی ۳۵۹

شه لیم عه بیه بدوللاهی نه هری ۴۰۱

شه لیم عوسمانی ته ویله ۲۷، ۲۶۴، ۲۹۵، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۸، ۳۵۹

شه لیم عومه ری ته ویله ۲۷، ۳۵۲، ۳۵۸

شه لیم ماری نۆدی ۲۲ - ۲۴، ۲۶، ۲۷، ۳۲، ۳۵

شه لیم حه سه نی سازانی ۳۵۹

شه لیم محهمه دی به هائهدین (دامه زرتینه ری ته ریه تی نه قشبه ندی) ۲۵

شه لیم محهمه دی ته ویله ۲۷

شه لیم محهمه دی جه سیمی سنه ۳۵۲

شه لیم محهمه دی خال ۵۱

شه لیم محهمه دی قه سیمی سنه ۲۶

شه لیم مه حموود (مه لیک) ۱۴، ۲۷

شه لیم موئیمینی سازانی ۲۵۲، ۳۵۹

شه لیم نووره دینی بریفکانی ۳۹۸

شه لیم یووسفی نوسمه بی ۳۵۲، ۳۵۹

شه لیم بهگ ۴۰۱، ۴۱۲، ۴۱۴، ۴۲۰

ع

عادل خان (به رتیه به ری ئامیدی) ۳۹۶

عه بدولرهمان پاشای بابان ۱۱، ۱۲، ۲۶، ۳۱
عه بدوللا حه سه ن ۱۹۹
عه بدوللا پاشای بابان ۱۲، ۱۴، ۴۵، ۱۳۵، ۱۵۵

عه بدولخالیق مه عرووف ۴۹، ۵۲
عه بدولرهمان حاجی مه حموود (پیاو ماقوولی مه حموود پاشای جاف) ۳۵۹

عه بدولکه ریم سلیمانی (شالووم، شالون) ۴۷
عه زیز (دانیشتووی سلیمانی سه دهی نۆزدهم) ۱۴۹

عه زیز ئامینه (گۆرانبيیژ) ۳۵۳

عه زیز به گی بابان ۱۵۳، ۱۵۵ - ۱۵۹

عه زیز چووچانی (دانیشتووی سلیمانی سه دهی نۆزدهم) ۱۵۳

عه زیزی میسر (پوتیفار) ۲۴۳

عه لانه دین سه جادی ۴۹، ۱۱۹

عه لیبی به رداشانی ۳۱، ۱۹۸

عه لیبی کوری ئه بووتالیب ۱۳۱، ۲۰۸ - ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۵، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۳

عه لیبی میسر (پوتیفار) ۲۴۳

عه لیبی موقبیل سه نه نده گی ۴۷

عه لیبی هه بری ۴۰۳، ۴۲۰

عه نه بر خاتون (خیزانی مه له وی) ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۸۱، ۳۸۲

عوسمان هه ورامی ۲۶۵

عومه ر ناغا ۱۹

عومه ر خه یام ۱۹۹

عومه ری کوری خه تاب ۱۳۱

عیزه دین شه ر یوتانی ۳۹۷، ۳۹۸

عیسیای مه سیح (پیتغه مبهه) ۳۲، ۷۴، ۹۸، ۱۲۶، ۲۱۰، ۲۱۳، ۳۲۳، ۳۲۴

ف

فاتیه عه بدولکه ریم ۴۸، ۵۲

فاتیمه (کچی پیتغه مبهه) ۲۱۵

فه رهاد میرزا ۹

فه قی ئه حمه دی داره شمانه ۱۰

فه قی ته یران ۳۵، ۴۰۳، ۴۰۹، ۴۲۰

فرايزهر (بیلی) ۱۲، ۱۳، ۱۵

ق

قادر بهگی که یخوسره و بهگی جاف ۳۵۹
قادری ده لاک (دانیشتوی سلیمانی سدهی
نۆزدهم) ۱۵۰
قاله‌ی شریف (دانیشتوی سلیمانی سدهی
نۆزدهم) ۱۵۳
قهره (گۆرانیبیژ) ۱۸۹
قهره‌نی جه‌میل (هونه‌روه‌ر) ۷
قویاد بهگ (به‌پتوه‌به‌ری نامیدی) ۳۹۶
قۆچ پاشا ۲۵۴

ک

کاکه‌حمده‌ی شیخ ۲۴، ۲۷
کاکه‌حوسینی خانقا ۵۲
کاکه‌سوور ۸۹
که‌ریم تاغا نه‌نی (دانیشتوی سلیمانی سدهی
نۆزدهم) ۱۴۹
که‌ریم شاره‌زا ۴۹
کوردی (مسته‌فا بهگ) ۵، ۱۹، ۳۷ - ۳۹،
۴۸، ۶۶، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۵۸،
۱۶۷، ۱۶۹ - ۱۷۱، ۱۷۳ - ۱۷۵، ۱۷۷،
۱۷۸، ۱۸۱ - ۱۸۸، ۱۹۰ - ۱۹۵، ۱۹۷
کۆماسی (نه‌حمده‌ی بهگ) ۱۹۷، ۳۱۷ - ۳۱۹،
۳۲۱، ۳۲۴ - ۳۲۶، ۳۳۰ - ۳۳۳، ۳۳۵،
۳۳۶، ۳۵۲، ۳۵۹، ۳۷۸، ۳۸۱، ۳۸۴، ۳۸۵

گ

گۆران (عه‌بدوللا) ۴۸

ل

لوقمان (حه‌کیم) ۱۷۴، ۱۸۷، ۴۰۴
لۆنگریک ۱۴

م

مارف خه‌زنه‌دار ۴۸، ۴۹

مانی (هونه‌روه‌ری شتوه‌کار) ۷۸، ۱۰۲، ۱۷۷

محه‌مه‌د حافظ پاشا (عوسمانی) ۳۹۷، ۳۹۸
محه‌مه‌د پاشای ئینجه‌به‌یره‌قدار ۳۹۷، ۳۹۸
محه‌مه‌د پاشای جاف ۳۵۲
محه‌مه‌د پاشای رواندز (پاشای گه‌وره، پاشای
کۆره) ۱۳، ۳۹۶
محه‌مه‌د ئه‌مینى ئه‌رده‌لانی ۳۵۴، ۳۶۰
محه‌مه‌د ئه‌مین کاردۆخی ۲۷۲
محه‌مه‌د عه‌لی پاشا (میسر) ۱۳
محه‌مه‌د کورپی عوسمانی قۆنه‌وی رۆمی حه‌نه‌فی
۴۳

محه‌مه‌د بابا ساماسی ۲۵
محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم ۴۸
محه‌مه‌د محمه‌د سالح (دوکتۆر) ۴۷
محه‌مه‌د ئه‌مین زه‌کی ۱۰، ۱۲، ۴۸، ۵۱
محه‌مه‌د حوسینی قه‌ره‌داغی ۵۱
محه‌مه‌د به‌هائه‌دینی بوخاری نه‌قشبه‌ندی ۲۵
محه‌مه‌د ره‌زا ۲۰۶
محه‌مه‌د سادق سه‌ید عه‌لی هه‌ورامی ۲۶۴
محه‌مه‌د سلیمان سه‌ید مه‌حمود ۲۶۳
مه‌حمود تاغا (دانیشتوی سلیمانی سدهی
نۆزدهم) ۱۴۹

مه‌حمود پاشای بابان ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۲۶
مه‌حمود بهگی ساحتیقرا ۱۵۵، ۱۵۶
مه‌حمود پاشای جاف ۴۰، ۳۵۲، ۳۵۹،
۳۷۵، ۳۷۶، ۴۲۰

مه‌حمود خان (جیگری شیخی بهگ) ۴۰۱
مه‌حوی ۱۹۷

مه‌سه‌وود محمه‌د ۴۹، ۵۲
مه‌سه‌تووره (ماه‌شهره‌ف خانمی ئه‌رده‌لانی) ۵۴،
۸۳، ۹۸ - ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۱۲

مه‌لا محمه‌دی ئیبولجاج ۲۳، ۳۲
مه‌لا محمه‌د ئه‌فه‌ندی ۴۴

مه‌لا په‌ریشان ۱۹۶

مه‌لا جه‌لالی خورمالی ۲۶۳
مه‌لا جه‌میلی رۆژبه‌یانی ۵۲
مه‌لا چراغ ۳۵۹
مه‌لا خه‌یالی پاوه‌یی ۳۵۹
مه‌لا رۆسته‌م (مه‌لای گوند) ۳۳۹
مه‌لا عه‌بدوللای بیتووشی ۲۳، ۳۲، ۳۶
مه‌لا عه‌بدوللای ره‌ش ۴۵
مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌ریس ۴۸، ۳۵۴
مه‌لا مه‌نسووری گیرگاشی ۳۹۸
مه‌لا نیزام ۳۵۹

مه‌لا وله‌د خان ۱۹۷
مه‌لا یونوس (دانیشتوی سلیمانی سدهی
نۆزدهم) ۱۵۰

مه‌لای جه‌باری ۱۹۷، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱،
۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۸

مه‌لای جزیری ۵، ۶، ۵۳، ۵۸، ۵۹، ۴۰، ۴۲۰
مه‌وله‌وی (عه‌بدولپه‌حیم، مه‌عدووم، مه‌عدوومی)
۶، ۵۳، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۳۶، ۳۵۱ - ۳۵۵،
۳۵۷، ۳۵۸، ۳۶۰، ۳۶۲، ۳۶۵، ۳۶۸،
۳۷۱، ۳۷۳ - ۳۷۶، ۳۷۸، ۳۸۱ -
۳۸۵، ۳۸۷، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۲، ۳۹۴

۳۹۷، ۳۹۵

مه‌نسووری هه‌لاج ۱۸۷
محبه‌دین (گۆرانیبیژ) ۱۸۹
محبه‌دین سه‌بری کانی مشکانی ۳۵۴
مراد خان (به‌پتوه‌به‌ری ئاکرۆ) ۳۹۶
مریهم (دایکی عیسا) ۹۷، ۹۸، ۱۲۶
مسته‌فا کورپی ئه‌حمده ۲۰
مسته‌فای قوتبی شام ۳۵
مسته‌فا (گۆرانیبیژ) ۱۸۹
مستۆ (دانیشتوی سلیمانی سدهی نۆزدهم)
۱۴۹

مستۆ ئیبراهیمی ئاوه‌رحمان (گۆرانیبیژ) ۱۸۹
موسا (پتغه‌مه‌هر) ۱۰۶، ۱۲۶، ۱۵۹، ۲۰۷،
۲۱۰، ۲۱۳

موسای جه‌عفه‌ر ۲۱۳
میرزا ره‌حموللا ۲۵
میرزا شه‌فیعی جامه‌ریزی ۱۹۷، ۲۴۷ - ۲۴۹،
۲۵۴، ۲۵۶، ۲۵۸ - ۲۶۰
میرزا شه‌فیعی کولیبی ئه‌رده‌لانی ۲۰۷
میرزا شه‌فیعی مامیزکی ۲۴۸
مینۆرسکی (قلادییر) ۵۰، ۵۱، ۳۰۴، ۳۲۶،
۳۳۶

میهره‌بان خاتون ۳۹۸
میسه‌م کورپی ئه‌حمده‌ی قوتلی ۲۰۵

ن

نادر شا ۱۱
ناسره‌دین شای قاجار ۹
نال (شاعیر) ۴۴
نالی (خدیری ئالی بهگی شاره‌زووری) ۵، ۶،
۳۱، ۳۵ - ۴۰، ۴۳، ۴۵ - ۴۵، ۵۷، ۵۸،
۶۰ - ۷۰، ۷۲، ۷۴ - ۷۶، ۹۲، ۹۴، ۹۵،
۹۹، ۱۰۰ - ۱۰۳، ۱۱۳، ۱۱۹، ۱۲۳ -
۱۲۵، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۹۵،
۱۹۷، ۲۰۰، ۲۵۷، ۳۹۵

نالی قۆنه‌وی ۴۳
نامیق پاشا (والی به‌غدا) ۱۴
نه‌جمه‌دین مه‌لا ۵۱، ۱۴۹
نه‌جیب پاشا (والی به‌غدا) ۱۳
نه‌قی (ئیمامی شیعه) ۲۱۳
نه‌کیسا، نیگیسا (مۆسیقار و گۆرانیبیژ) ۱۹۰،
۳۴۴

نوح (پتغه‌مه‌هر) ۳۳
نووره‌دینی جامی ۱۸۷
نیزامی گه‌نجه‌وی ۱۸۷

نيکيتين (فاسیلی، باسیلی) ۵۰

ه

هاجر (برائتی مملای جهباری) ۳۴۰

هاروونی رهشید ۱۸۹

ههیری (عدلی ههیری) ۶

هۆمیرۆس ۳۱۷

هيجری دده ۴۸

هیتمن (شاعیر) ۵۲

و

وهداعی (شاعیر) ۴۰۱ - ۴۰۷ - ۴۱۰ -

۴۱۲، ۴۱۶، ۴۱۸ - ۴۲۰

وهستا حوسین کل (دانیشتوی سلیمانی سهدهی

نۆزدهم) ۱۵۰

وهیسی قهرنی ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۸۳

ی

یهعقوب (پیتغه مبهه) ۶۱، ۹۷، ۱۵۹، ۱۷۴،

۲۱۰

یوسف (پیتغه مبهه) ۵۵، ۶۱، ۹۷، ۹۸، ۱۵۹،

۱۷۴، ۲۱۰، ۲۴۳، ۴۰۴

یوونس (گۆران بییژ) ۱۸۹

یوونس بهگ ۱۶

لیستی ناوی جوگرافی

ژ

ژاکری ۳۹۶، ۳۹۷

ژامیدی ۳۹۶، ۳۹۷

ژهرتوش ۴۱۵

ژهردهلان ۶، ۹ - ۱۳، ۲۵، ۳۱، ۳۶، ۹۹،

۱۱۱، ۱۸۳، ۱۹۶، ۱۹۷

ژهرمه نستان ۲۵۱

ژهزمی ۳۱

ژهسته موول ۱۳، ۱۴، ۱۸، ۲۴، ۴۴ - ۴۷،

۵۹، ۶۱، ۱۱۹، ۱۵۵، ۱۵۹، ۳۳۹، ۳۴۰،

۳۹۸، ۳۹۷

ژهغانستان ۴۳

ژهلبورز (شاخ) ۱۵۷

ژهلمانیا ۵۰، ۱۲۱

ژهمهریکا ۱۳، ۴۷

ژهورویا ۱۳، ۲۸، ۳۷، ۴۴، ۴۷، ۴۹، ۵۰،

۲۲۸، ۲۰۶، ۲۰۵

ژهیران ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۲۳، ۲۸، ۴۳،

۱۱۷، ۱۱۸، ۱۶۷، ۱۶۸، ۲۰۰، ۲۲۴،

۲۵۹، ۲۶۰، ۳۰۹، ۳۹۶

ب

بابولشئیخ (گهرهک) ۲۳

بادینان ۶، ۳۹۶

بازیان (دهره نند) ۱۶، ۱۵۵، ۱۵۶

بهغدا ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۱، ۲۳،

۲۶، ۲۷، ۲۸، ۴۴، ۴۷ - ۴۹، ۱۱۹، ۱۲۱،

۱۵۶، ۱۸۹، ۳۵۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۹۶

بامهرنی ۳۹۸

بانه ۳۵۱

بانگول (گوند) ۳۳۹، ۳۴۰

بانی مهقان (ئاوایی) ۱۵۶

بان ویزه (ئاوایی) ۲۰۵

باوه دین (ئاوایی) ۲۵

باوه دیال (بابا عهبدال، شاخ) ۲۰۵، ۲۰۸،

۲۲۴، ۲۳۳

بهرزنجه ۱۰

بهرده سپی (ئاوایی به له ناوچهی مهربان) ۳۱۷

بهزلین ۴۰۱

بهزیتانیا ۱۴، ۲۷

بهکراوه ۱۱

بهکره جو ۱۱، ۸۸

بهله وان ۲۰۵

بریفکان ۳۹۸

بیژاوه (گوند) ۳۵۱

بیستون ۲۳۰

بۆتان ۴۱۶

بوخارا ۲۵

بیاوتله (گوند) ۳۵۱

بیاره ۲۷، ۲۰۷، ۲۶۳، ۳۵۸

پ

پاوه ۲۰۷، ۲۶۳، ۳۵۱

پایگه لان ۲۶۳

پاریس ۴۶

پشدهر ۱۰

پیره مه گرون ۱۰

پیرمه سوور ۱۱۱، ۱۵۴

پیتنجوین ۱۰

ت

تاران ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۵، ۲۰۵

تاسلووجه ۱۶

تانجه رۆ ۱۶، ۴۴، ۸۹، ۱۱۱

تاوه گۆز (گوند) ۳۵۱

تاویره رز (ئاوایی) ۳۴۰

ته تار ۲۹۲

ته ویله ۱۷، ۲۷، ۳۵۱، ۳۵۸

تفلیس ۲۵۰

تورکیا ۸

تورکستان (بنواره تووران...)

توزخور ماتوو ۱۰

توورسینا (حۆریب) ۱۰۶، ۲۰۷، ۲۱۵

توت شامی (گوند) ۳۰۳

تووران (تۆران، تورکستان) ۲۷۸، ۳۰۹

ج

جهباری (ناوچه) ۳۳۹

جزیری بۆتان ۴۱۵

جزیرهی عهردب ۱۳۲

چ

چه مچه مال ۱۰

چوارباغ ۱۶، ۱۵۰

چوارتا ۱۰

چورستانه (ئاوایی) ۳۵۱، ۳۵۲

چین ۷۵، ۱۰۰، ۲۴۱

ح

حیجاز ۳۹۷، ۳۹۸

حیلله (شار) ۱۱۸، ۱۳۵، ۱۳۶

حه مرین ۹

حه ما (شاره له سووریا) ۳۳۹

حه ویجه ۱۰۹

خ

خانه گا ۲۶۳، ۲۶۴، ۳۵۲

خاک و خۆل ۴۴، ۴۵، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۲،

۱۱۳

خه تا ۷۵، ۱۰۰

خه بیهر ۲۱۶، ۲۱۹

خوتهن ۲۹۲

خوجه ند ۲۷۷

خورمال ۱۴۹

خوره م ئاباد ۲۳۸

خۆزستان ۲۰۷

د

داغستان ۲۵۰

کرمان ۴۳
 کزند ۲۰۶
 کفری ۱۰
 کوردستان ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۲۲،
 ۲۴، ۲۷، ۲۷، ۴۵، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۹، ۶۰،
 ۶۲، ۶۹، ۷۷، ۷۸، ۹۲، ۹۹، ۱۱۱ - ۱۱۳،
 ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۳۲، ۱۶۳، ۱۷۱، ۱۹۱،
 ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۷۸،
 ۲۸۹، ۳۰۳، ۳۲۶، ۳۳۹، ۳۴۸، ۳۵۱،
 ۳۵۶، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۰۹، ۴۲۰
 کوره‌هز (ناوچه‌ییکه له نرده‌لان) ۳۱۷
 کوشکی هیندوان ۲۵
 کۆیه ۱۰، ۱۲، ۳۵
 گ
 گه‌نجه ۲۵۰
 گه‌هواره (ناوایی) ۳۰۳
 گه‌یلان ۲۲، ۲۸
 گردی گولان (ناوی کۆنی گردی مامه‌یاره‌یه) ۱۵۳
 گورجستان ۲۵۱
 گۆیژه ۳۱
 ل
 لاجان (ناوچه) ۱۳۲
 لهنده‌ن ۱۲۱
 لکه‌نتۆ ۴۴
 لوپستان ۲۳۸، ۲۴۳
 م
 ماچین ۲۴۲
 ماربورگ ۱۲۱
 مالیاوا ۸۲، ۸۳
 مالوان (ناوایی) ۱۴۹
 مانیشیت ۲۴۰
 ماوه‌ت ۱۵۰
 مهربوان (قه‌لا) ۱۴

شه‌مدینان ۳۹۸، ۴۰۱
 شنۆ ۳۳۹
 شیراز ۱۹
 شیوه‌سور ۹۰
 شیوی ناودار ۸۹
 شیبخان (له ناوچه‌ی کهرکووک) ۳۳۹
 ع
 عمودالآن ۲۴۰، ۲۹۲، ۲۹۳
 عیراق ۸، ۱۴، ۱۴، ۴۷، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۲۴
 ف
 فرنسا ۲۸، ۴۶
 ق
 قاف (کتیو) ۱۵۹، ۲۰۸، ۲۹۲
 قاهیره ۳۵۴
 قهره‌سه‌ن (ناوایی) ۳۳۹
 قهره‌داغ ۲۵، ۴۵، ۶۱، ۱۱۱، ۱۱۲
 قه‌زوبین (زه‌ریا) ۲۲، ۲۸
 قه‌شان (ناوایی) ۱۵۰
 قه‌فقاس ۶، ۸، ۲۵۱
 قه‌لاجۆلان ۲۳، ۱۹۷، ۲۰۰
 قه‌لای جوانرۆ ۳۵۱
 قه‌ندیل (شاخ) ۱۳۲
 قودس (ئوروشه‌لیم) ۴۶
 ک
 کانی با ۸۹
 کانی ناسکان ۸۹
 کهره‌لا ۱۵۲، ۲۰۵، ۲۰۷
 کهرکووک ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۶، ۱۷، ۳۱، ۴۸،
 ۴۹، ۱۵۶، ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۶۰
 ۳۳۹، ۳۴۱
 که‌لار ۲۰۰
 کرپچنه (ناوایی) ۱۵۶
 کرماشان ۸، ۱۹۶، ۲۰۷، ۳۰۳

سه‌رویشه ۲۰۵، ۲۳۶
 سه‌راوناز ۲۳۸
 سه‌قز ۱۷۹
 سه‌گرمه ۶۱
 سه‌مه‌رقه‌ند ۲۵
 سه‌یوان (گرد) ۸۹، ۱۶۸
 سنه ۹، ۱۷، ۲۵، ۲۶، ۳۱، ۵۰، ۶۳، ۱۶۸،
 ۱۸۳، ۳۱۷، ۳۵۱، ۳۵۲
 سنجاو (ناوچه) ۳۰۳
 سوورداش ۱۵۶
 سووریا ۴۶، ۸۶
 سلیمانی ۵، ۶، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۳ - ۱۹،
 ۲۲، ۲۴ - ۲۷، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۳۷، ۳۸،
 ۴۵ - ۴۸، ۵۰، ۵۱، ۶۱، ۶۲، ۷۷، ۸۷ -
 ۹۰، ۹۲، ۹۵، ۹۹، ۱۰۵، ۱۱۱ - ۱۱۳،
 ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۱، ۱۳۵، ۱۴۳، ۱۴۶ -
 ۱۵۰، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۶۱،
 ۱۶۳، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۸۳، ۱۹۱، ۱۹۶،
 ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۴۷، ۳۳۹، ۳۵۱،
 ۳۵۳، ۳۵۸، ۳۸۱، ۳۹۵
 سۆران (ناوچه) ۶، ۹، ۱۲، ۱۳، ۳۱، ۳۵،
 ۳۶، ۱۱۱، ۱۹۶
 سۆران (ناوی گوندیکه له ناوچه‌ی سنجاوی
 کرماشان) ۳۰۳
 سینا (حۆریب = شاخ) ۳۰۹
 ش
 شارباژتیر ۱۰، ۲۳، ۲۰۰
 شاره‌زور ۵، ۴۳ - ۴۶، ۵۲، ۸۶ - ۸۸، ۹۲،
 ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۴۷ - ۱۴۹،
 ۱۵۵، ۱۶۳، ۱۹۶، ۲۶۳، ۳۸۱
 شام (دیمه‌شق) ۱۸، ۲۵ - ۲۷، ۳۲، ۳۵، ۴۶،
 ۴۹، ۵۹، ۶۱، ۸۷، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۳، ۳۳۹
 شاهۆ (شاخ) ۳۸۷

دالهۆ (شاخ) ۳۱۳
 ده‌ریه‌ندیخان ۲۰۰
 ده‌ریای عومان (بحر عـمان) ۷۰، ۲۵۷
 ده‌شتی فه‌قیبان ۹۰
 ده‌لین (ناوایی) ۱۴۹
 دوچه‌یل ۳۱۰، ۳۳۰
 دۆلی دالان (ناوچه‌ی کرماشان) ۳۰۳
 دیاله (سیروان) ۱۰، ۱۶، ۳۵۱
 دیوانه (ناوایی) ۶۱
 دیزه‌که‌مه‌ر (ناوایی) ۲۴۰
 دیجله ۳۷۶
 دیمه‌شق (بنواره‌شام)
 و
 ره‌ی (ناوچه) ۱۱۷، ۱۱۸
 رووسیا ۴۹، ۵۰، ۳۹۶
 رواندز ۹، ۱۲، ۳۱، ۳۳۹، ۳۹۶
 ز
 زه‌لم (سه‌رچاوه) ۳۷۳
 زه‌هاو ۳۸۷
 زتی بچووک (زاب) ۱۰
 زوارتون (گوندیکه له نزیک بوخارا) ۲۵
 ژ
 ژه‌نگار (سنجار) ۳۹۷، ۳۹۸
 ژیوار ۲۶۳
 س
 ساماس ۲۵
 سانت پیترسبورگ (لینینگراد) ۵۰، ۵۱، ۱۲
 سه‌رچاوه (ناوایی) ۶۱
 سه‌رچنار ۱۱، ۱۶، ۸۸، ۱۱۱
 سه‌رچه‌فته ۲۰۵
 سه‌رده‌شت ۱۱
 سه‌رشاته (گوند) ۳۵۱، ۳۵۲
 سه‌رشه‌قام ۸۹

مهخمه‌ل کۆ ۲۰۶

مه‌دینه‌ی مونه‌وه‌ره ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۳۹۷، ۳۹۸

مه‌ریوان (شار) ۳۱۷، ۳۵۱

مه‌سقه‌ت (له‌جزیره‌ی عه‌ره‌ب) ۱۳۲

مه‌شه‌ه‌د ۱۱۷

مه‌ککه ۳۳، ۸۵، ۸۶

مه‌هاباد (سابلاغ) ۹، ۱۸، ۳۱، ۴۸

ملکه‌ندی ۱۱

مکس (مۆکس) ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۱۹، ۴۲۰

موان (پروبار) ۱۵۰

موکریان ۶، ۹، ۳۱، ۳۵، ۵۰، ۱۱۱، ۱۹۶

موناستیر ۴۴

مووسل ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۲۵، ۴۵، ۴۶، ۳۹۷

۳۹۸

مۆردین ۴۳

مۆسکۆ ۵۰

میسر ۵۵، ۱۵۵

میژۆپۆتامیا (عیراق) ۱۲

ن

نه‌جه‌ف ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۱۸، ۳۳۱

نه‌جد (بیابانی جزیره‌ی عه‌ره‌ب) ۳۱۱

نه‌وسوود ۲۰۷

نۆدۆ (گوند) ۲۳

ه

هانی سه‌ونز ۲۰۵، ۲۳۶

هه‌ریر ۹، ۱۳

هه‌زارمیتر ۲۳، ۳۲

هه‌له‌بجه ۱۰، ۱۱، ۳۵۱

هه‌کاری ۶، ۳۹۷، ۴۱۲

هه‌ورامان ۹، ۱۶، ۱۹۸، ۲۰۷، ۲۴۸، ۲۶۳

۲۷۲، ۲۸۲، ۳۱۷، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۸

۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۴، ۳۸۱، ۴۰۱

هه‌ولتیر ۷، ۸، ۱۲، ۳۱، ۴۸، ۳۳۹

هۆله‌نده ۲۸

هیندستان ۲۵، ۲۸، ۴۴، ۲۷۷

و

وان ۱۵، ۴۱۶

ورمی ۳۵۴

ی

یافته ۲۰۶، ۲۳۸

یهمه‌ن ۴۶

بیبلیۆگرافیا

له‌م بیبلیۆگرافیا یه‌دا به‌پیتی توانا هه‌ولندراوه‌ ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی له‌ به‌رگه‌کانی پیتشوو‌دا ئامازده‌یان بۆ کراوه‌ لیته‌دا ناویان دووباره‌ نه‌کریتته‌وه‌.

به‌زمانی کوردی

- ابن‌الحاج، مه‌هدی‌نامه، لیکۆلینه‌وه‌ و پیتشکه‌شکردنی محمه‌د‌علی قه‌رده‌اغی، به‌غدا، ۱۹۷۵.
- أحمد‌سالو، سالم‌له‌تای ته‌رازووی ویتزه‌دا، سلیمانی، ۱۹۶۸.
- ئه‌نوه‌ر‌قادر محمه‌د، لیری‌کای شاعیری گه‌وره‌ی کورد مه‌وله‌وی، چاپی به‌که‌م، ستۆکه‌هۆلم، ۱۹۹۰؛ چاپی دووهم سلیمانی، ۲۰۰۱.
- پیره‌میتر، دوازه‌سواره‌ی مه‌ریوان، سلیمانی، ۱۹۳۵.
- دیوانی مه‌لای جه‌باری، کۆکردنه‌وه‌ و لیکۆلینه‌وه‌ و له‌سه‌ر نووسینی عه‌بدو‌لجه‌بار محمه‌د جه‌باری، که‌رکوک، ۱۹۶۸.
- دیوانی سالم، چاپی به‌که‌م، به‌غدا، ۱۹۳۳.
- دیوانی سه‌یدی، کۆکردنه‌وه‌ و شیکردنه‌وه‌ی محمه‌د ئه‌مین کاردۆخی، سلیمانی، ۱۹۷۱.
- دیوانی «سه‌یدی»ی هه‌ورامی، کۆکردنه‌وه‌ و گۆرینی عثمان هه‌ورامی، سلیمانی، ۱۹۷۰.
- دیوانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۳۱.
- دیوانی مه‌وله‌وی و روحی مه‌وله‌وی، بلاوکراوه‌ی پیره‌میتر، به‌رگی به‌که‌م سلیمانی، ۱۹۳۵، به‌رگی دووهم، سلیمانی، ۱۹۴۰.
- دیوانی مه‌وله‌وی وه‌رگیترا نه‌که‌ی پیره‌میتر، بلاوکراوه‌ی نامه‌خانه‌ی پیره‌میتردی کاکه‌ی فه‌للاح، به‌غدا، ۱۹۶۸.
- دیوانی مه‌وله‌وی، کۆکردنه‌وه‌ و لیکۆلینه‌وه‌ و لیکدانه‌وه‌ و له‌سه‌ر نووسینی مه‌لا عه‌بدو‌لکه‌ریمی مدرس، به‌غدا، ۱۹۶۱.
- دیوانی مه‌وله‌وی، ساغکردنه‌وه‌ی سدیق بۆره‌که‌یی (سه‌فی‌زاده)، چاپخانه‌ی حیدری، تاران، ۱۹۹۰.
- دیوانی مه‌وله‌وی، له‌لایه‌ن محمه‌د ئه‌مینی ئه‌رده‌لانییه‌وه‌ له‌ هه‌ورامیییه‌وه‌ گۆراوه‌ بۆ زاراوه‌ی سۆزانی، به‌غدا، ۱۹۹۱.
- دیوانا وه‌داعی، به‌ره‌ه‌فکرن و شه‌ژاندنا سه‌عبید دیره‌شی، به‌رلین، ۲۰۰۲.
- ره‌فیق حیلمی، شعر و ئه‌ده‌بیاتی کوردی، به‌رگ ۱، به‌غدا، ۱۹۴۱، به‌رگ ۲، به‌غدا، ۱۹۵۶.
- رساله‌ی عشق له‌ مه‌وله‌وی ناسیدا، لیکۆلینه‌وه‌ و لیکدانه‌وه‌ و نووسینی سۆزان سه‌یی، ورمی، ۱۹۹۱.
- زوبده‌ی عه‌قیده‌ی مه‌وله‌وی، ئاماده‌کردن و هه‌پتانه‌وه‌ سه‌ر ریتنوسی نوی، حه‌مه‌سالح حاجی مه‌لا محمه‌د گه‌لاله، سلیمانی، ۲۰۰۰.

- علاءالدین سجادی، دوو چامه‌که‌ی نالی و سالم، به‌غدا، ۱۹۷۳.
- غه‌فوور ره‌شید، هه‌ندی له وتاره‌کانی له کۆواری «شه‌فه‌ق»، ۱۹۶۲؛ له کۆواری «رۆژی نوێ»، سلێمانی، ۱۹۶۱.
- که‌ریم شاره‌زا، کۆیه و شاعیرانی، به‌غدا، ۱۹۶۱.
- محمد آمین زکی، تاریخ سلێمانی و ولاتی له ده‌وری زۆر قه‌دییه‌وه تا اولی احتلال ۱۹۱۸م، بغداد، ۱۹۳۹، وه‌رگێترانی بۆ عه‌ره‌بی، مه‌لا جه‌میلی مه‌لا ئه‌حمه‌دی رۆژبه‌یانی، به‌غدا، ۱۹۵۱.
- محمندی مه‌لا که‌ریم، مه‌وله‌وی ژبان و به‌ره‌می، هه‌ولێر، ۲۰۰۱.
- میه‌ره‌جانی مه‌وله‌وی، کتیبی ژماره (۱) ی کۆواری «رۆشنییری نوێ»، به‌غدا، ۱۹۸۹.
- هه‌لبژارده‌پێک له عه‌قیده‌ی مه‌رضیه‌ی مه‌وله‌وی، لێکدانه‌وه و لێکۆڵینه‌وه‌ی باب‌ه‌ علی شیخ عمر قه‌رده‌اغی، به‌غدا، ۱۹۸۵.
- أ.ب. هه‌وری، شای شاعیرانی لاهووت و زانایی و خۆشه‌ویستی کورد له چه‌رخ‌ی نۆزده‌مدا، سلێمانی ۱۹۷۳.

به‌زمانی عه‌ره‌بی:

- جمال نیز، الامیر الکردي میر محمد الرواندوزي، أربیل ۱۹۹۴.
- محمد القزلي، التعريف بمساجد السلیمانية ومدارسها الدينية، مطبعة النجاح، بغداد، ۱۹۳۸.

به‌زمانی فارسی

- شاعر قله‌های مه‌ آلود، تصحیح، ترجمه و شرح اشعار غلام رضا ارکوازی شاعر شه‌یر ایلامی، به انضمام: در آمدی بر کرد و سیر تاریخی و فرهنگ‌ی او و تاریخ استان ایلام از نگاه‌ی دیگر، تحقیق و تصحیح، ترجمه و شرح: ظاهر سارایی، تهران، ۱۳۷۹ (۲۰۰۰م).
- هجری دده، تحفه‌ سلیمانی، مطبعه‌ سریان، بغداد، ۱۹۳۵.
- محمد مکرری، گورانی یا ترانه‌های کردی، طهران، ۱۹۵۱.
- زۆریه‌ی سه‌راچه‌ ئه‌وروپایییه‌کان له به‌رگه‌کانی پیتشوو‌دا ناویان هاتوو، وا به‌باش زانرا له‌دوایییدا هه‌موویان به‌سه‌ر به‌که‌وه تۆمار بکرتین.

62	شيعرى كۆمەلەپتە تى
66	دلدارى
69	وہسف
76	شانازى (فەخر)
82	شيعرى كراوہ
84	بەشى ھەشتەم - گەشتى بەھەشتى شىھرايەتى نالى
84	نەعتى پىتغەمبەر
87	قوربانى تۆزى رىگەتم
91	پاشا دەمرى پاشا دەژى
95	كچ كردگارى پەرستگاي ناو دللى نالىيە
98	مەستورە كە ھەسناو و ئەدىبە بەھىسايى
105	پاسەوانى تايبەتتى پاشا لە سوپاي مىرنشىندا
107	كەرەكەي نالى
110	دەرۋونى لىدارىلشارەزۋورى
117	بەشى نۆبەم - سالم، زيان و شىمرى
117	ژيانى شاعىر
118	شيعرى سالم
126	بەشى دەپەم - ناۋەرۋكى شىمرى سالم
126	وہسف و دلدارى
134	شيعرى كۆمەلەپتە تى
140	شيعرى داشۆزىن (ھەجۋو)
143	شيعرى شىن و شەپۆر و ماتەم
146	بەشى يازدەم - شىمرى كۆمەلەپتە تى و نىشتىمانى سالم
146	جەنگى رووخانى مىرنشىن و داگىر كوردنى سلىمانى
155	شىرى مىرنشىن ەزىز بەگى بابان
159	سالم بەشىمر وەرامى نالى دەداتەۋە
167	بەشى دوازەم - كوردى
167	ژيانى كوردى
168	روخسارى شيعرى كوردى
171	ناۋەرۋكى شيعرى كوردى
172	بەشى سىزدەم - گۈلبۇزىرى ديوانى كوردى
172	سەداى كاروانى فىرقەت

ناۋەرۋك

5	پىتەكى
8	بەشى يەكەم - نەخشەى جوگرافى كوردستانى باشۋور و مىرنشىنى بابان
8	نەخشەى جوگرافى كوردستانى باشۋور
9	مىرنشىنى بابان
15	بەشى دوۋەم - زيانى ناۋورى - كۆمەلەپتە تى، رۇشنىرى - خوتىندەۋارى مىرنشىن
15	ژيانى ناۋورى - كۆمەلەپتە تى
18	ژيانى رۇشنىرى - خوتىندەۋارى
21	بەشى سىيەم - بىزۋونئەۋەى سۆفىزىم لە مىرنشىنى باباندا
21	سۆفىزىم چىيە ؟
22	تەرىقەتى قادرى
24	تەرىقەتى نەقىشەندى
27	كارىگەرى دەرويشى لە ژيانى كۆمەلەپتە تى - سىياسىدا
29	رەنگدانەۋەى سۆفىزىم لە ئەدەبدا
31	بەشى ھۋارەم - رىنىسانى شىمرى كوردى لە باشۋورى كوردستاندا
31	ئەدەبى كوردى پىش رىنىساس
36	پەيداۋونى شىمرى ەروۋزى
38	روخسارى شيعرى كوردستانى باشۋور
39	ناۋەرۋكى شيعرى كوردستانى باشۋور
43	بەشى پىتەجەم - نالى
43	ۋشەى نالى ماناي چىيە ؟
44	نالى كىيە ؟
46	كىن نالى ناسىۋە ؟
52	نالى چۆن شاعىرىتكە ؟
54	بەشى شەشم - روخسارى شىمرى نالى
54	روخسارى شيعرى نالى لە روۋى بابەتەۋە
55	تەركىبى ناۋەۋەى شيعرى نالى
57	كىشى شيعرى نالى
57	قافىيەى شيعرى نالى
60	بەشى ھەۋتەم - ناۋەرۋكى شىمرى نالى
60	يادى نىشتىمان

303	بەشى شەزەدەم - سەيدى براكە
303	ژىيانى سەيدى براكە
304	شىئەرى سەيدى براكە
305	نمۇنەنى سەرودى سەيدى براكە
317	بەشى نۆزەدەم - كۆبەسى
317	ژىيانى كۆمەسى
318	لىرىكى كۆمەسى
326	گىلكۆزى تازەنى لەيلى
339	بەشى بىستەم - مەلەي جەبارى
339	ژىيانى شاعىر
340	شىئەرى مەلەي جەبارى
341	گەشتى ديوانى مەلەي جەبارى
351	بەشى بىستەم - يەكەم - مەولەوى
351	ژىيانى مەولەوى
353	ديوانى شىئەرى مەولەوى
360	بەشى بىستەم - گەشتىك لە گولزارى ديوانى مەولەوى دا
360	باوەر و بىنەن
368	دەلدارى و سەرۇشت
375	خۆشەويستى و مەرۇقايەتى
381	فرمىسك و زام
385	مەرۇق و كەدەو
390	ئىش و ئازار
396	بەشى بىستەم - كۆرەستانى باكوور لە نىۋدى يەكەمى سەدى نۆزەدەمدا
401	بەشى بىستەم - وەداعى
401	ژىيانى وەداعى
402	شىئەرى وەداعى
402	شىئەرى وەداعى لە روى رۇخسارەو
405	ھەلپۇزاردە شىئەرى وەداعى
421	لىستى ناۋى كەسان
427	لىستى ناۋى جۇگرافىيا
432	بىلىۋگرافىيا
435	نساۋەرۇك

173	ۋەسفى يار
178	موناجات
182	پەرىشانى و پارانەو
184	دوورى لە يار
187	عېشق و عاشق
188	بەزمى رەندان و كۆزى عاشقان
191	لە سايەنى نالىدا
192	ۋەسپەت و ماتەمنامە و مالاۋايى
196	بەشى چۈرەدەم - پىۋەندى لە نىۋان دوو دىيالىكتى زەمى كۆرەيدا
196	دىيالىكتى گۆرانى
197	پەيداۋونى نالى
198	زۆرانبازى لە نىۋان دوو دىيالىكتىدا
205	بەشى پارەدەم - ئۇلام رەزا ئەركەۋازى
205	ژىيانى شاعىر
207	شىئەرى ئەركەۋازى
209	گەشتى ديوانى ئەركەۋازى
209	موناجاتى خودا
215	موناجاتى ەلى
224	باۋەيەل - ۱
233	باۋەيەل - ۲
236	غورىەت، ئاۋارەبى
241	زولەيخام ژە چىن
247	بەشى شازەدەم - شەفىق
247	ژىيانى شاعىر
248	شىئەرى شەفىق
249	يانەنى دەلدارى سۆفىزىم
251	پىرەدار
254	غەم و دلتنەنگى
256	زلىتخام چۈن حور
263	بەشى ھەشەدەم - سەيدى
263	ژىيانى سەيدى
264	شىئەرى سەيدى
272	نمۇنەنى شىئەرى سەيدى

The History of Kurdish Literature

The first half of 19th. Century
1801 - 1850

Vol. III

By
Prof. Dr. Marouf Khaznadar

Arbil

2003

تاريخ الادب الكردي

النصف الأول من القرن التاسع عشر

(١٨٥٠ - ١٨٠١)

يتناول هذا الجزء من الكتاب النهضة الأدبية الكبرى التي ظهرت في النصف الأول من القرن التاسع عشر في أصقاع السلিমانيّة في ظل الأمانة البابانية الكردية. وكان رائدها الاول الشعاع المؤسس نالي. ولقد أسهم هو ورفيقاه سالم وكردى في بناء تلك الحركة الأدبية الكردية المتينة التي أنتشرت في جميع أصقاع كردستان الجنوبية فيما بعد، وتطور الأدب الكردي كذلك من حيث ظهور الألوان الأدبية الجديدة والمضامين الاجتماعية الحديثة. وكذلك يتطرق هذا الجزء الى جانب من الأدب الكردي في المناطق التي تسود فيها اللهجة الكورانية ويتناول حياة طائفة من الشعراء الممتازين وعلى رأسهم مولوي، ويستمر كذلك في البحث عن الأدب الكردي في المناطق الشمالية من كردستان.

الجزء الثالث

الدكتور معروف خزنده دار

٢٠٠٣

أربيل